

Univerza v Ljubljani
Fakulteta za socialno delo

Karin Ujčič

**Duhovnost in religija pri študentih Fakultete za
socialno delo**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2021

Univerza v Ljubljani
Fakulteta za socialno delo

Karin Ujčič

**Duhovnost in religija pri študentih Fakultete za
socialno delo**

Diplomsko delo

Mentor: doc. dr. Srečo Dragoš

Ljubljana, 2021

POVZETEK IN KLJUČNE BESEDE

Prepričana sem, da se je vsak izmed nas že kdaj srečal z vprašanji o religioznosti in duhovnosti. Morda se je kdo še dodatno spraševal po tem, kakšna je sploh razlika med enim in drugim pojmom oziroma kaj zanj vera sploh pomeni. Čisto mogoče pa je tudi, da se s tem niste kaj dosti ukvarjali. Vse to kaže na dejstvo, da sta religija in duhovnost temi, ki zaznamujeta človeško zgodovino od nekdaj, vedno znova pa odkrivamo njune nove pomene in razsežnosti. Za nekoga so ti pomeni zanemarljivi, drugemu pa predstavljajo velik vir opore in služijo kot vodilo življenja.

V svojem diplomskem delu sem glavni poudarek namenila raziskovanju tega, kako se študenti Fakultete za socialno delo opredeljujejo v smislu religioznih, vernih in/ali duhovnih. Zanimalo me je, ali so odprti za pogovor o religioznih in duhovnih tematikah z uporabniki in kakšno mnenje imajo o vlogi religije in duhovnosti v stroki in praksi socialnega dela. Na nekaterih področjih pa sem raziskovala tudi morebitno korelacijo med religijsko/duhovno opredelitvijo in njihovimi stališči in pogledi na to tematiko.

V teoretičnem delu najprej veliko pozornosti namenim razločevanju osnovnih pojmov, ki so relevantni in nujno potrebni za to nalogo. Naredim pregled razvoja religije in duhovnosti skozi zgodovinske okoliščine, posebej se osredotočim na njihovo vlogo v postmoderni družbi. Na kratko predstavim tudi nekatere raziskave, ki so že bile opravljene na tem področju in vse skupaj povežem s socialnim delom ter predstavim uporabo duhovne perspektive v praksi socialnega dela.

V empiričnem delu predstavim uporabljeno metodologijo in rezultate svoje raziskave. Rezultati so pokazali, da se velika večina študentov ne opredeljuje kot religiozne v smislu obiskovanja verskih obredov in niso dosledni v upoštevanju pravil neke institucije. Kljub temu pa večina študentov verjame v posmrtno življenje in v transcendentno. Več je nevernih kot vernih študentov, večina pa se jih opredeli tudi kot duhovne. Študenti in študentke Fakultete za socialno delo se ne glede na versko oz. duhovno opredelitev počutijo odprte za pogovore o teh temah in v splošnem nimajo straha pred tem, da bi uporabnikom vsiljevali svoje religijske nazore in prepričanja. Menijo, da je pogovor o tovrstnih temah v skladu z etičnim kodeksom socialnega dela, vendar pa se jih večina ne počuti dovolj izobražene na tem področju.

Ključne besede: religija, vernost, duhovnost, duhovno občutljivo socialno delo, študenti Fakultete za socialno delo

ABSTRACT

Spirituality and Religion among Students of the Faculty of Social Work

Have you ever thought about religion or spirituality and wondered about the difference between these two terms? Have you ever wondered about faith? I'm sure that each one of us has faced questions about these things at some point in their life. Some give it big meaning and for others these things are simply not that important. The fact is that religion and spirituality played a huge role in human life since the beginning of our history. Even now, we continue to rediscover their meanings and dimensions.

In my graduation thesis I focused on researching how students of the Faculty of Social Work define themselves in terms of religious, faithful and/or spiritual. I was interested in whether or not they are open to discuss religious and spiritual topics with people and what opinion they have about the role of religion and spirituality in the field of social work.

In the theoretical part I distinguished some of the basic concepts that are relevant and necessary for this assignment. I also included an overview of the development of religion and spirituality through history, focusing especially on their role in postmodern society. I also do a brief presentation of some already existing studies. In addition, I write about the use of spiritual perspective in social work practice.

In the empirical part, I present the methodology and the results of my research. The study has shown that the majority of students do not identify themselves as religious in terms of attending sacred ceremonies and following the institutional rules. Nevertheless, most students believe in the afterlife and in the transcendent. There are more unfaithful than faithful students, and most also identify as spiritual. Regardless of their religious and spiritual definitions, they all seem to be open to discuss about these themes and in general do not have fear of forcing their religious views and beliefs to people. They believe that talking about such topics is in line with the code of ethics of social work, but most of them do not feel educated enough in this area.

Key words: religion, faith, spirituality, spiritually sensitive social work, students of Faculty of Social Work

KAZALO

1. TEORETSKI UVOD.....	1
1. Religija in duhovnost	1
1.1. Razvoj religije in duhovnosti po svetu	1
1.2. Novodobniška duhovnost	3
1.3. Definiranje religije	4
1.4. Definiranje duhovnosti	6
1.5. Religija, vera, duhovnost - primeri	7
2. Duhovnost in religija v postmoderni družbi	10
2.1. Obdobje moderne, sekularizacija in pluralizacija	10
2.2. Religijske opredelitve v Sloveniji in pri študentih Fakultete za socialno delo	12
3. Vključevanje duhovnosti v prakso socialnega dela	13
3.1. Uporaba duhovne perspektive v praksi socialnega dela	13
3.2. Orodja za raziskovanje duhovne perspektive	15
2. PROBLEM.....	17
3. METODOLOGIJA	19
4. REZULTATI	23
4.1. Prikaz rezultatov raziskave	23
4.2. Preverjanje hipotez.....	33
5. RAZPRAVA	35
6. SKLEPI	40
7. PREDLOGI.....	41
8. UPORABLJENA LITERATURA	42
9. PRILOGE	45
9.1. Vprašalnik	45

KAZALO SLIK

Slika 1: Duhovnost kot širši pojem od religije in vere	7
Slika 2: Možne opredelitve – rezultati raziskave x=n (št. oseb)	28

KAZALO TABEL

Tabela 1: Pogostost obiskovanja verskih obredov med študenti	25
Tabela 2: Rezultati stališč glede vernosti oz. nevernosti študentk in študentov	26
Tabela 3: Rezultati stališč za merjenje duhovnosti študentov	27
Tabela 4: Stališča študentov o vlogi religije in duhovnosti v stroki socialnega dela	31

KAZALO GRAFOV

Graf 1: Porazdelitev anketirancev glede na spol.....	23
Graf 2: Porazdelitev anketirancev glede na letnik študija v šol. letu 2020/21	24
Graf 3: Porazdelitev anketirancev glede na veroizpoved	24
Graf 4: Religijske in duhovne opredelitve študentov Fakultete za socialno delo.....	27
Graf 5: Porazdelitev vernih študentov glede na vernost izven religije ali znotraj nje.....	29
Graf 6: Delež religioznih v tradicionalnem smislu v povezavi z duhovnostjo	29

1. TEORETSKI UVOD

1. Religija in duhovnost

1.1. Razvoj religije in duhovnosti po svetu

Naši predniki so živeli v popolnoma drugačnem svetu, kot ga poznamo danes. Drugačna so bila družbena pravila, sistemi, način življenja, vrednote in zagotovo je bil drugačen tudi njihov odnos do religije. S korenitimi družbenimi in kulturnimi spremembami skozi mnoga stoletja, se je tako spreminjal tudi pogled na religioznost. Danes smo na točki, ko je posebno zahodni svet označen s pojmi, kot so globalizacija, modernizacija, potrošništvo, informacijska doba ipd. Dostopne so nam ogromne količine informacij, hkrati pa nam je omogočeno tudi to, da se lahko iz danes na jutri najdemo v novem kraju, novi kulturi, med novimi ljudmi z različnimi navadami in prepričanji. Vse to lahko razširja naša obzorja in hkrati v nas sproži zanimive razmisleke – razmisleke o čisto vsakdanjih stvareh, pa tudi razmisleke o globokih eksistencialnih vprašanjih, ki so bržkone povezani ravno z religijo oz. duhovnostjo (Črnič, 2012).

Stark in Bainbridge (2007) religijo vidita kot eno izmed zelo osnovnih človeških potreb in dejavnosti. Marjan Smrke (2000, str. 8) ugotavlja navzočnost religij(e) v skorajda vsaki kulturi in govori o religiji kot o kulturni »univerzaliji«. V današnji družbi vlada kulturna in socialna pestrost, eden izmed pomembnih pojavov pa je tudi verska pluralizacija. Ta je prisotna po celem svetu in opazna tudi v Sloveniji. Sodoben človek torej ni več nujno podrejen nekim procesom socializacije, temveč si svojo obliko religije svobodno izbere kar sam. Črnič (2012, str. 18) za lažjo predstavo trenutnih religijskih razmer uporabi metaforo »religijsko ali duhovno tržišče«, v katerem različne institucije in tradicije med seboj pravzaprav tekmujejo za to, kdo bo v svoje vrste pritegnil več vernikov. Res pa je, da religija s sabo nosi dva različna pola: lahko je faktor združevanja, povezovanja in zbliževanja, nasprotno temu pa je lahko razdruževalna in nasprotovalna (Smrke, 2000). Ne moremo namreč mimo dejstva, da je bila religija večkrat zrno spora, zlorab in medcivilizacijskih konfliktov v zgodovini človeštva.

Stark in Bainbridge sta v svojem delu že leta 1987 predstavila celovito teorijo religije kot racionalne izbire posameznike. Po njunih ugotovitvah vsak posameznik religijske prakse izbira na temelju zaznanih stroškov in pričakovanih koristi¹. V drugi polovici 20. stoletja se

¹ več o tem v Stark, R., Bainbridge, W. S., 2007. *Teorija religije*. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.

namreč ponudba na »religijskem in duhovnem tržišču« nenadno poveča. Posebno izstopajoča je mladinska kontrakultura v Ameriki, saj se takrat tam odvija boj za državljske pravice in žensko enakopravnost, hkrati pa se pojavi tudi ekološko gibanje. Vse skupaj vodi v potrebo in zanimanje po drugačni duhovnosti od tiste, ki so jo ponujale že obstoječe verske institucije (Črnič, 2012). Novonastale duhovne in religijske smeri so inspiracijo črpale v idejah in praksah tradicij starodavnega Zahoda in Vzhoda, v reinterpretacijah idej judovske in krščanske tradicije ter v nekaterih religijskih inovacijah. Nova religijska gibanja postanejo konkurenca tradicionalnim, vendar se do njih hkrati hitro izoblikuje veliko stereotipov (novonastala gibanja naj bi bila dvomljiva, nepristna, celo nevarna – sekte, kult).

Sodobno religioznost mnogi avtorji pojmujejo kot »verovanje brez pripadanja« (Davie, 2005, kot navedeno v Črnič, 2012). Vse manj se gre za religijo v tradicionalnem pomenu besede, več je govora o alternativni duhovnosti, za katero so značilne zasebne, neinstitucionalizirane oblike verovanj in praks, področje svetega se seli izven tradicionalnih religijskih institucij, pozornost pa se iz zunanjih objektov čaščenja (cerkev, bog, sveti spisi) premakne v posameznika samega. Pripadniki teh sodobnih gibanj lahko navdih črpajo v tradicijah, vendar tega ne dojemajo kot edino zunanjo avtoriteto, temveč tradicijo vidijo predvsem kot nek pripomoček za doseg notranjega doživetja svetega. Na tem mestu pridemo do točke, kjer pripadniki pogosto zavračajo enačenje lastne duhovnosti z besedo religija. Heelas in Woodhead (2005, kot navedeno v Črnič, 2012) to poimenujeta »duhovna revolucija« na (novo)religijskem področju in pravita, da je postalo jasno, da se gre za korenitejša strukturna spremembe.

Ko govorimo o novih religijskih gibanjih, se moramo zavedati, da je to zelo dinamičen in spremenljiv pojav (Barker, 1995, kot navedeno v Črnič, 2012, str. 25). V svojih zgodnjih obdobjih ga zaznamujejo naslednje karakteristike, ki se nato s časom spreminjajo: majhnost, atipična zastopanost populacije (večinsko mladi, nadpovprečno izobraženi, srednji sloj, večinsko belopoliti), članstvo prve generacije (v gibanje se ne rodiš, temveč vanj vstopiš po lastni odločitvi), karizmatični voditelji, nov verski sistem, delitev na »njih« in »nas« (kjer je naše gibanje dobro, pristno, resnično ipd., vse ostalo pa je zlo, demonsko, prekleto itd.) in nenaklonjenost okolice. S časom ta gibanja razvijejo neke tipične spremembe, kot so porast števila članov, spremembe v strukturi članstva, izziv druge generacije, spremembe v načinu vodstva in tipih avtoritete, modifikacije verovanjskega sistema, upadanje ekstremov v življenjskih slogih pripadnikov in brisanje meja med »nami« in »njimi« ter spremembe odnosa okolice do posamičnih novih religijskih gibanj (Črnič, 2012, str. 26).

Nova religijska gibanja tako uvrščamo v religijske skupine, ki

»so se pojavile v današnji obliki po drugi svetovni vojni in so religijske v tem smislu, da ponujajo religijski ali filozofski pogled na svet, ali pa ponujajo načine za dosego kakšnega višjega cilja (kot npr. transcendentno znanje, duhovno razsvetljenje, samospoznanje ipd.). Pojem tako uporabljamo za označevanje skupin, ki svojim članom nudijo dokončne odgovore na temeljna vprašanja (kot so vprašanja o smislu življenja, posameznikovem mestu v univerzumu ipd.)« (Barker, 1984, str. 145 kot navedeno v Črnič, 2012, str. 47).

1.2. Novodobniška duhovnost

Rečemo lahko, da smo skozi večinski del zgodovine poznali le religijsko sliko sveta. Stvari so se začele spreminjati v dobi razsvetljenstva, ko so se obstoječim verskim silam ob bok začele postavljati nereligijske (ateistične, agnostične ali le nezainteresirane za religijo) sile. Kot sem že omenila, se je tretja alternativa začela pojavljati konec 60-ih let². Imenujemo jo nova doba (*new age*), ki predstavlja drugačno udejanjanje razmerij med človekom, svetom in naravo. Vse več prebivalcev zahodnega sveta novo dobo dojema kot dobo harmonije, privrženci tega gibanja pa se ne dojemajo kot religiozne na konvencionalne načine, temveč se identificirajo z »verovanjem brez pripadanja« (Črnič, 2012).

Pod novodobniško gibanje spadajo različne dejavnosti, kot so denimo zdravljenje s kristali, komuniciranje z naravo, pozitivno mišljenje, meditiranje, astrologija, numerologija, alternativna medicina ipd. Ideje tega gibanja se večinoma širijo preko literature, ki zajema romanizirane pripovedi, v katerih se glavni lik poda na pot duhovnega iskanja, pripovedi o pristnih duhovnih izkušnjah, zelo razširjeni pa so tudi razni priročniki za samorazvoj in duhovno rast, ki so zadnja leta pravi knjižni hit in sodijo med najbolj prodajane knjige (Črnič, 2012).

Značilno za novodobništvo je prepričanje, da se človeštvo nahaja v obdobju velikih sprememb. Spremenila naj bi se kolektivna zavest, saj naj bi človek spoznal svojo medsebojno povezanost in soodvisnost vsega živega in neživega. Novodobniško razumevanje

² Tudi iz vidika psihologije 60. leta predstavljajo ključen premik v miselnosti nekaterih strokovnjakov. Glavni fokus ni bil več le na preučevanju možganov, temveč tudi človekove zavesti. Strokovnjaki, kot so Grof, Maslow, Assagioli, Koestler idr., so raziskovali duhovno dimenzijo človeka, kar predstavlja začetek četrte sile v psihologiji. Imenujemo jo transpersonalna psihologija, kar dobesedno pomeni *nadosebnostna* in že samo ime nakazuje na to, da ta veja sega onkraj osebnega in integrira vse vidike osebnosti. Značilni pojmi za to vejo so osebnostni razvoj, samoaktualizacija, transcendentno, mistično, blaženo itd. (Kebe, 2007).

posameznika in celotnega univerzuma je torej holistično (vse je povezano z vsem). Poleg tega vse novodobniške skupine predpostavljajo, da je človek v svojem bistvu duhovno in hkrati že božansko bitje, katerega končni cilj je spoznanje svoje prave narave, sebstva, notranjega in resničnega jaza. Za razliko od tradicionalnih verstev novodobniki dajejo poudarek na osebni duhovni izkušnji, osredotočajo se na življenje *tukaj in zdaj*³, želijo si izboljšati svet (Črnič, 2012).

Termin nova doba oz. *new age* pa v zadnjih časih raje nadomeščamo z izrazi, kot so alternativna duhovnost, neformativna duhovnost, ekspresivna duhovnost, duhovno tržišče, nova duhovna gibanja in kultura, duhovna revolucija ipd. Ker gre za neko sodobno, alternativno obliko religioznosti, ki se v veliki meri razlikuje od tradicionalne, se tudi novodobniki s pojmom *religioznost* ne poistovetijo in zato raje uporabljajo izraz *duhovnost* (Črnič, 2012). Tu pridemo do nekakšne ločitve med religijo in duhovnostjo, potreba po tem se zadnje čase namreč vse pogostejše pojavlja tudi v stroki socialnega dela.

Novodobniške prakse na nek način zelo sovpadajo z današnjim prevladujočim življenjskim slogom v modernizirani družbi – veliko pozornosti posvečamo zdravju telesa in duha, vse bolj pa je popularno prakticiranje določenih veščin, kot so recimo joga, meditacija, taj či, feng šuj, energetske točke, branje knjig o samorazvoju itd. (Črnič, 2012). Vse to so stvari, h katerim se nekateri ljudje zatekajo v iskanju zadovoljstva, sreče, tolažbe, miru, samoizpolnjevanja itd., in ravno to je razlog, da sem te koncepte omenila. Zanima me, kakšen pogled imajo na te zadeve študenti na Fakulteti za socialno delo (v nadaljevanju FSD). V socialnem delu se srečujemo z ljudmi, ki se na vse mogoče načine spoprijemajo z življenjskimi izzivi, zato je pomembno, da smo tudi mi seznanjeni z različnimi koncepti, ki bi morda lahko prav prišli tudi v pogovoru z uporabniki. Večina prej naštetih konceptov sicer izhaja iz Azije, vendar imajo vse večji vpliv tudi na zahodne družbe.

1.3. Definiranje religije

Oblikovanje neke enotne definicije religije je zelo težavno, saj je definicija med drugim odvisna tudi od zornega kota, s katerega nanjo gledamo. V praksi tako v splošnem lahko naletimo na 3 vrste definicij - strokovne, ki jih uporabljajo in razvijajo družboslovci;

³ Spomnim, da je koncept sedanjosti »*tukaj in zdaj*« zelo pomemben tudi v stroki socialnega dela. V tem konceptu se ustvarjajo zgodbe za prihodnost, odkrivajo se novi pomeni in definirajo se možni koraki na poti k želenim spremembam (Čačinovič Vogrinčič, Kobal, Mešl & Možina, 2019).

popularne, ki jih ustvarja širša javnost; institucionalne, ki jih ustvarjajo in uporabljajo razna politična telesa, sodišča ipd. (Črnič, 2012).

Med klasiki, ki so se ukvarjali s sodobno sociologijo religije, pogosto omenjamo Durkheima, ki je religijo opredelil kot »celovit sistem verovanj in opravil (praks), ki se nanaša na (od drugih stvari ločene in prepovedane) svete objekte in ljudi združuje v moralno skupnost – cerkev« (1915, kot navedeno v Črnič, 2012, str. 41). Če iz tega izključimo pojem cerkev, dobimo štiri poglavitne sociološke komponente religije: verovanja, prakse (rituale), sveto in skupnost ali socialno organizacijo ljudi, ki jih združuje religijska tradicija. V zadnjih desetletjih pa v družboslovju prevladujejo širše, bolj odprte definicije religije. Mnogi avtorji (Edwards, Clarke in Byrne, Thrower ipd.) namreč ugotavljajo, da ni možno določiti bistva religije ali neke skupne značilnosti, ki bi veljala prav za vsako religijo. Nobena religija namreč nima vseh lastnosti religije, poleg tega pa nobena specifična lastnost ni nujno prisotna v vsaki religiji. Zaradi tega, pravi Smrke (2000, str. 29), moramo na religijo gledati kot na pojav z zabrisanimi robovi. R. Edwards (1972, kot navedeno v Smrke, 2000) tako navaja nekaj najpogostejših (družinskih) lastnosti religij(e):

- verovanje v nadnaravna ali superiorna bitja,
- kompleksen pogled na svet, ki vsebuje razlago smisla človekovega življenja,
- vera v posmrtno življenje,
- moralni kodeks, ki ga sankcionira superiorna bitje oz. bitja,
- upoštevanje vprašanja zla,
- vprašanje smiselnosti trpljenja,
- molitev in rituali,
- sveti objekti in mesta,
- razodete resnice,
- izkustva (npr. misticizem, strahospoštovanje),
- intenzivna in globoka skrb za nekaj,
- institucionalizirano družbeno deleženje nekaj izmed teh potez.

Definiranje religije je torej zelo dinamičen koncept, odvisen od več dejavnikov. Za preučevanje sodobnega raznolikega in težko preglednega religijskega dogajanja je postavljanje dobrih vrednostno in kulturno nevtralnih definicij ključno. Razumeti je treba, da so religije »/.../ plod kompleksnih procesov (kontinuiranih) konstruiranj, ki se odvijajo znotraj konkretnih zgodovinskih, družbenih, kulturnih, političnih, ekonomskih itd. razmer.« (Črnič, 2012, str. 47). Poudariti je treba tudi, da vse zgornje definicije praviloma izhajajo iz

metodološkega ateizma oz. metodološkega agnosticizma, ki izhaja iz postavke, da je religija človekov proizvod. Na ta način religija postane pojav, ki se ga da znanstveno in sociološko obravnavati. Seveda je to v nasprotju s tem, kar v svojih temeljih predstavlja religija – torej, da se religija predstavlja kot nekaj posebnega, nadnaravnega, čudežnega, kot končna in razodeta resnica, h kateri ne bi smeli pristopati na način metodološkega ateizma. Vendar pa je za znanstveno preučevanje nujno, da znanstvenik svoja prepričanja (kakršnakoli že so) postavi »v oklepaje« (Smrke, 2000, str. 20-21).

1.4. Definiranje duhovnosti

Tematiki duhovnosti so se tudi v psihologiji dolga leta izogibali, saj je bilo pojme, kot so *transcendentno*, *nadnaravno*, *smisel* ipd. preprosto težko operativno definirati in preučevati na znanstveni način. Z nadnaravnim se je sicer veliko ukvarjal Freud, nato pa še Jung, Frankl, humanistični psihologi (Maslow, Rogers) in tudi predstavniki transpersonalne psihologije (Grof, Tart, Wilber), kasneje pa religijskemu oz. duhovnemu aspektu veliko pozornosti namenjajo tudi v okviru pozitivne psihologije (Musek, 2008).

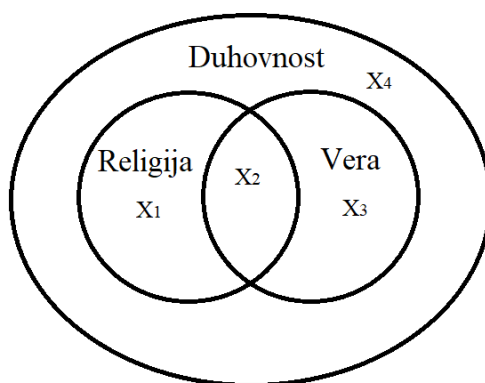
Jung, utemeljitelj analitične psihologije in eden izmed Freudovih učencev, v svojem znanem delu *Sodobni človek išče dušo* (slovenski prevod leta 1994) že davnega leta 1933 opaza, da se je sodobni človek začel v precejšnji meri obračati stran od materialnih stvari in se usmerjati v lastne subjektivne procese⁴. O bistvu duhovnosti v smislu vernosti govori njegov naslednji citat:

»Sodobni človek zavrača dogmatične postulate, zasnovane na veri in na njih temelječe religije. Za veljavne jih priznava le, dokler se njihova sporočilna vsebina ujema z njegovim lastnim doživljanjem globin duševnega življenja. Želi vedeti – izkusiti na lastni koži.« (Jung, 1994, str. 160)

Za potrebe raziskave v tej diplomski nalogi bom uporabljala definiciji religije in duhovnosti, kot ju uporabljata Canda in Furman ter tudi mnogi drugi avtorji, ki delujejo specifično na področju duhovnosti oz. religioznosti in socialnega dela. Religija je v tem kontekstu

⁴ Jung zapisuje, da sodobni človek v religijah išče nekaj, česar ni moč najti v zunanjem svetu – vendar tega v religijah ne najde. Zdi se mu, da različne oblike religij ne prihajajo več od znotraj, temveč od zunaj in zato postanejo v iskanju nekega duhovnega razodetja zanj neustrezne. Vseeno pa je zanimanje za nezavedno izjemno visoko, to pa privede do razširjenega interesa za različne psihične fenomene, kar se kaže v razcvetu spiritualizma, astrologije in podobnih področij (Jung, 1994, str. 159). Tovrstno zanimanje izhaja iz psihične energije, ki je preprosto ni bilo več mogoče uvrščati v obstoječe oblike religij.

opredeljena kot »organiziran in strukturiran sklop prepričanj in praks, ki si jih deli neka skupnost, ki je povezana z duhovnostjo« (Canda & Furman, 2010, str. 379). Duhovnost pa je opredeljena kot »iskanje smisla, namena in moralno izpolnjujočega odnosa do samega sebe, drugih ljudi, vesolja in ultimativne resničnosti, kakorkoli jo ta oseba pač razume« (prav tam). Pri tem upoštevamo, da je povezava z religijo mogoča, ni pa nujna. Pogosto je duhovnost dojeta v širšem pomenu kot religija ali vera, kar nam prikazuje spodnja slika.

Slika 1: Duhovnost kot širši pojem od religije in vere

1.5. Religija, vera, duhovnost - primeri

V tem diplomskem delu izhajam iz sheme, prikazane v Sliki 1. Štirje X-i (X_1 , X_2 , X_3 , X_4) prikazujejo štiri možne opredelitve. Možnih je seveda več različnih kombinacij, a jaz se bom v glavnem osredotočala na te.

X_1 : »Religiozen in ne veren«

V tem primeru govorimo o osebi, ki se bolj ali manj dosledno drži zapovedi in pravil neke institucije (npr. cerkve) in se tako denimo redno udeležuje verskih obredov, ritualov in bere svete knjige. Vse to počne iz določenih osebnih razlogov, ki ne zajemajo nekega globljega duhovnega pomena – npr. sledi družinski tradiciji ali kulturi, v kateri so vse prej naštete aktivnosti »zapovedane« in obvezen del njihovega življenja, pri tem pa tega ne povezuje enoznačno z vernostjo/duhovnostjo (Canda & Furman, 2010, str. 78).

X_2 : »Religiozen v smislu vernosti (veren)«

V tem smislu človek verjame v nekaj svetega, božjega in to smatra kot del njegove religije. Še vedno se recimo na tradicionalen način udeležuje verskih obredov, ritualov, prakticira molitev, meditacijo ipd., vse te dejavnosti pa so hkrati duhovne in preprosto delujejo znotraj neke religije (prav tam, str. 79). V tem primeru se posameznik recimo udeleži nedeljske maše, ker resnično verjame v obstoj Boga, nebes, pekla ipd., in tega ne stori le zato, ker se od njega to pričakuje (kot je to značilno za X_1).

X_3 : »Veren izven religije«

V to kategorijo spadajo ljudje, ki se distancirajo od določenih verskih institucij in dogem ter preprosto delujejo izven religije. Še vedno se morda nekajkrat letno udeležijo kakšnega verskega obreda ali vzpostavijo kakšen ritual, vendar to ločijo od religije. Verjamejo v neko višjo silo, v transcendentno, v usodo itd., in so verni v tem smislu, ne pa tradicionalno religioznem. Večina katoličanov v Sloveniji spada ravno v to kategorijo, kot je bilo ugotovljeno v raznih raziskavah (Slovensko javno mnenje, Dragoš 2020).

X_4 : »Duhoven«

Za duhovno osebo je značilno, da veliko pozornosti posveča duhovnim vprašanjem, kot so iskanje smisla, namena, morale. Duhovnost lahko v tem pogledu pravzaprav dojemamo kot kulturo, ki jo enačimo z osmišljanjem. Pogosto ne sodeluje v nobenih religioznih skupinah (lahko govorimo tudi o ateizmu), vendar to ni nujno. Odklonilen odnos do religije lahko izhaja bodisi iz posameznikovih negativnih izkušenj, povezanih z religijo bodisi pa pač dojemajo religijo kot nekaj samo po sebi negativnega, duhovnost pa kot nekaj pozitivnega (Canda & Furman, 2010, str. 97). Duhovnost pa je lahko bolj ali manj vključena v vsakdanjost posameznika – kaže se v več različnih oblikah, o katerih sem že govorila v zgornjih poglavjih.

Canda in Furman sta na področju definiranja duhovnosti oz. religioznosti opravila raziskavo v več državah (ZDA, Velika Britanija, Norveška, Nova Zelandija)⁵. Socialne delavce so povprašali o njihovem razumevanju pojmov *duhovnost*, *religija* in *vera*. Podano jim je bilo 16 opisov, ki so jih morali povezati s temi tremi pojmi. *Duhovnost* je najpogosteje vključevala pojme »smisel, osebno, namen, vrednote, prepričanje, etika«. Kmalu zatem so se zvrstili še »oseben odnos z božanskim ali višjo silo« in »meditacija«. Pod pojem *religija* so najpogosteje navedli »prepričanje, ritual, vrednote, molitev, sveti spis, skupnost, organizacija« *Vero* so

⁵ Za natančnejše rezultate in podrobnosti raziskav glej Canda, Nakashima, & Furman, 2004; Furman, Benson, & Canda, 2004a; Furman, Benson, Canda, & Grimwood, 2005; Furman, Benson, Grimwood, & Canda, 2004b; Furman, Zahl, Benson & Canda, 2007; Stirling, Furman, Benson, Canda, & Grimwood, 2009; Zahl & Furman, 2005; Zahl, Furman, Benson, & Canda, 2007.

opredelili s pojmi »smisel, prepričanje, osebno, vrednote, molitev, osebni odnos z božanskim ali višjo silo« (Canda & Furman, 2010, str. 67). Avtorja iz tega sklepata, da se mnogi socialni delavci po svetu strinjajo in poistovetijo z razlikovanjem koncepta religije in duhovnosti, kot ju dojema tudi avtor sam. V vsaki državi je bil namreč opis »smisel« in »osebno« večkrat naveden pod duhovno (več kot 67%) in manjkrat pod religijo (manj kot 56%). »Ritual, sveti spisi, molitev, skupnost« so bili v vsaki državi večkrat navedeni pod religijo (več kot 66%) kot duhovnost (manj kot 47%) (prav tam, str. 68).

2. Duhovnost in religija v postmoderni družbi

2.1. Obdobje moderne, sekularizacija in pluralizacija

Kot smo lahko ugotovili, gre pri novodobniški duhovnosti za obliko religije, ki je vse prej kot vsakdanja ali tradicionalna. Lahko bi rekli, da je ta religija v več pogledih nevidna⁶, izražena bolj v intimnih sferah vsakega posameznika, včasih je slabo razumljena, celo kaotična in razpršena, gledano z vidika, da nima nekega skupnega vodstva, dogem, svetih knjig ali institucij. Pri tem se marsikomu lahko porodi vprašanje, kako je tovrstna oblika religije oz. duhovnosti sploh lahko našla svoj prostor v življenju sodobnega človeka, ki je zaznamovan z racionalnem in organiziranim? Po mnenju več avtorjev so odgovor na to vprašanje korenite družbene spremembe, ki so potekale v času moderne (Ban, 2008).

Za začetek moderne lahko štejemo že obdobje pozne renesanse, traja pa vse do danes, ko govorimo že o postmoderni oz. poznomoderni dobi (Ban, 2008). Sociologija religije trdi, da sta družba in religioznost dva vzajemna pojava, kar pomeni, da »/.../ je religiozno življenje posameznikov vedno določeno z naravo družbe, ki ji pripadajo in obratno, da družbene in kulturne zakonitosti, ki veljajo v določeni družbi, reflektirajo duhovno življenje njenih pripadnikov.« (prav tam, str. 50). Za boljše razumevanje pojava novodobniškega gibanja je dobro boljše razumeti tudi moderno in njene procese.

Med najpomembnejše dogodke, ki so zaznamovali moderno, štejemo industrijsko revolucijo, hiter tehnološki napredek, odkrivanje, povezovanje in globalizacijo sveta ter prvo in drugo svetovno vojno. Seveda so jo zaznamovale tudi razne filozofske, ideološke in politične ideje, velik vpliv pa je imela tudi umetnost. Vse so oblikovale nek nov, netradicionalen pogled na svet, ki je močno pretresel celotno družbo. Stara, predmoderna družba se je bila tako prisiljena preoblikovati v novo družbo, osvobojeno fevdalnega družbenega reda, monarhične države in z religijo utemeljenega vrednostnega sistema (Ban, 2008). Z razsvetljenstvom se je vse bolj začelo poudarjati načelo svobode in enakosti ter razuma. Razsvetljenci so zavračali tradicionalne vrednote, nasprotovali so privilegijem plemstva in cerkvenih dostojanstvenikov. Istočasno je potekal proces industrializacije, ki je bil zaslužen za hiter tehnološki razvoj in razvoj novega družbenega reda, ki je temeljil na materialni, tehnološki in finančni moči – kapitalizem (prav tam).

⁶ *Nevidna religija* je tudi naslov knjige T. Luckmanna (1997). S tem je želel avtor dodatno poudariti, kako nejavna, netransparentna in zasebna je postmoderna religioznost.

Močno se je spremenil tudi odnos med religijo in družbo. V predmoderni je religija igrala osrednjo vlogo v družbenem življenju, saj je določala vrednote na vseh področjih. S pojavom moderne pa je njena vloga začela izgubljati moč, govorimo celo o desakralizaciji družbe (M. Weber je to označil s pojmom »odčaranje sveta«), za katero je značilna racionalizacija in razumsko utemeljevanje sveta. Prostora za religiozne, mitične, magične predstave tako v javnosti ni bilo več, a to še ne pomeni, da je religija izginila. Pomeni začetek sekularizacije družbe, ki je najbolj vplivala na tradicionalno krščansko religijo in je pomenila splošen upad tradicionalne religioznosti. Sekularizacija je tako odprla prostor za razvoj novih, sodobnih oblik religije, ki so seveda močno prevetrili celotno družbo (Ban, 2008, str. 51).

Dragoš v svojem članku prevzame definicijo sekularizacije po Stark in Bainbridge (1987, kot navedeno v Dragoš, 2020), kjer ta pomeni odpravo monopola religijskih institucij ter individualizacijo verskih prepričanj. V splošnem lahko rečemo, da je sekularizacija proces zmanjšanja družbenega pomena religije kot posledice modernizacije. Pri tem gre za upad religije na javnem, ne pa nujno tudi na zasebnem področju (Zahl, 2006). Nekaterim avtorjem se zdi tak pojem sekularizacije preširok in premalo natančen, zato ga razčlenijo na 3 postavke (prav tam, str. 127):

- sekularizacija kot ločevanje sekularnih sfer od verskih institucij in norm,
- sekularizacija kot zaton verovanja in religioznega udejstvovanja,
- sekularizacija kot pomik religije v zasebno sfero.

Poudariti pa je treba, da se je sočasno začela pojavljati tudi pluralizacija religijskega prostora, kar pomeni, da so se začeli pojavljati novi religijski pojavi, med katere štejemo deizem, sekularne in psevdoreligije, nova religijska gibanja in nenazadnje tudi new age. Pred pluralizacijo je bil človeški svet namreč že vnaprej določen, samoumeven, oblikovan z jasnimi institucionalnimi pravili, ki so bila dojeta kot absolutna. Kasneje pa se je pojavila možnost izbire, ki je bila vse bolj široka. Tako se tudi današnji moderni človek na vsakodnevni ravni sooča s kopico odločitev in izbir, med drugim tudi tistih, ki se dotikajo religije. Pri tem je zanimivo, da ne izbira le med določenimi religioznimi smermi, temveč lahko izbira le določene sklope, dele, teme, ki ga privlačijo in s katerimi se poistoveti. Ban (2008, str. 62) pravi, da vse to človek »/.../ poljubno sestavlja v nekakšen osebni mozaik religioznih vrednot in prepričanj«.

2.2. Religijske opredelitve v Sloveniji in pri študentih Fakultete za socialno delo

Berger (1999, kot navedeno v Zahl, 2006) meni, da bi bilo na področju Evrope smiselno razlikovati med državami, ki so pretežno protestantske in tistimi, ki so pretežno katoliške. Slovenijo uvrščamo med dežele z latinskim religijskim vzorcem, pri katerem gre za izrazito prevladujočo katoliško religijo, kjer je katoliška cerkev najvplivnejša verska institucija (Dragoš, 2020). Po reformaciji je protireformacijsko gibanje obnovilo prevlado katoliške cerkve in izenačilo katolištvo s celotnim prebivalstvom. Od 19. stol. dalje pride med cerkvijo in modernizacijskimi procesi do konflikta, ki se med vojnama samo še stopnjuje. Kljub temu da je število formalno opredeljenih katoličanov zadnja leta v Sloveniji celo naraslo (leta 2002 jih je bilo 50%, 2016 pa 61,5%) (Toš, 2017, str. 211), pa ima cerkev zelo nizko raven zaupanja med javnostjo. Razlogov za to je več. Eden izmed njih je ta, da se vrednote katoličanov preprosto ne ujemajo več s tradicionalnimi katoliškimi, drugi pa se tiče odnosov do materialnih vprašanj (odnos med državo in cerkvijo, finančni škandali itd.). Slovenska družba glede na raziskave namreč izrazito podpira večjo enakopravnost in je močno prosocialistično in antikapitalistično usmerjena (Dragoš, 2020).

V svojem diplomskem delu bom pod drobnogled vzela študentsko populacijo bodočih socialnih delavcev. Dragoš (2020) na tem področju vsakoletno opravi nekaj raziskav pri študentih 4. letnikov FSD, s čimer pride do zanimivih rezultatov. Študenti FSD so se izkazali za izrazito sekularizirane, kot glavna dejavnika za nizki delež religiozno vernih študentov Dragoš navaja mladost in izobrazbo (starost namreč z religioznostjo korelira pozitivno, izobrazba pa negativno). Sekulariziranost študentov se potrdi pri merjenju njihovih stališč v zvezi z osebnim odnosom do boga, prav tako pa tudi pri ocenjevanju družbene funkcije religije. A pri tem je pomembno poudariti, da sekularizacija ne pomeni nujno upada vernosti, temveč govorimo bolj o individualizaciji vere v časih, ko religijske institucije izgubljajo svojo prevlado. Gre se torej za upad religioznosti v smislu odmika od cerkve, zavračanja organiziranih obredov, izključevanja institucionalnih posrednikov pri stiku z bogom – kar pa ne pomeni nujno tudi upada vernosti. Tudi naši uporabniki so pripadniki različnih religij, idej in gibanj, zato je pomembno, da imamo sami posluh za individualno pomembnost verske oz. duhovne dimenzije. Velika večina študentov se namreč strinja tudi s trditvijo, da je »poznavanje religij pomembno za socialno delo, ker omogoča boljši odnos z uporabniki« (Dragoš, 2020, str. 45).

3. Vključevanje duhovnosti v prakso socialnega dela

3.1. Uporaba duhovne perspektive v praksi socialnega dela

Kot socialni delavci se moramo zavedati, da po navadi delujemo v skladu s svojo lastno kulturo in stališči, dobrodošlo pa bi bilo dobro poznavanje vseh religij in novonastalih gibanj. Na ta način lahko bolje razumemo tako sebe kot druge. Socialno delo se namreč ukvarja s socialnim delovanjem in iz tega vidika sta religija in duhovnost še kako pomembna. Lahko predstavljata pomemben vir moči in opore, po drugi strani pa lahko prinašata občutek utesnjenosti, nerazumevanja in imata v tem smislu negativno konotacijo (Zahl, 2006). Vprašanje je, kdaj nagovoriti ta aspekt človekovega življenja v procesu podpore in pomoči uporabnikom. Pri tem je seveda vse odvisno od situacije in od osebe, s katero moramo imeti vzpostavljen dober delovni odnos, ki bo temeljil na medsebojnem spoštovanju, zaupanju in občutku varnosti. Uporabnika moramo dobro spoznati in s skupnim raziskovanjem lahko ugotovimo (ali pa tudi ne, če to ni relevantno za reševanje našega problema), kakšno težo zanj nosita religija oz. duhovnost⁷.

Eden izmed avtorjev, ki se ukvarja z duhovno oz. religiozno razsežnostjo na področju pomagajočih poklicev, je David Hodge. V svoji knjigi *Spiritual Assessment: Handbook for Helping Professionals* (2003) podaja veliko vodil in smernic na tem področju. Predlaga, da se pri tem upošteva predvsem naslednje štiri dejavnike:

- potrebo po razumevanju svetovnega nazora uporabnikov za uspešno delo,
- spoštovanje avtonomije uporabnikov,
- nastop iz perspektive moči,
- pomen osnovnega znanja iz profesionalne etike.

Zahl (2006) povzema, da lahko religija in duhovnost postaneta relevantni za socialno delo, ko se osredotočimo na socialne odnose, socialno delovanje in na to, kakšen vpliv ima lahko religija oz. duhovnost na ta področja. Te teme so v nekaterih kulturah večji tabu kot v drugih, zato je tudi mene zanimalo, ali so bodoči slovenski socialni delavci odprti do tovrstnih vprašanj ali pa se vanje raje ne bi spuščali. Z odgovori in debatami na nekatera vprašanja glede religije in duhovnosti namreč pripomoremo k temu, da ju ne odrivamo v zasebno sfero, temveč ohranjamo njihovo vlogo v okolju, kar je za nekatere uporabnike lahko pomembno in koristno.

⁷ Canda in Furman v svoji knjigi *The heart of helping* (2010, str. 380-383) podajata izčrpen seznam vprašanj, s katerimi si lahko pomagamo raziskati uporabnikov odnos do duhovnosti in religije.

Pri vključevanju duhovnosti v stroko socialnega dela pa se seveda pojavi veliko vprašanj, ki jih je potrebno vzeti v zakup (Zahl, 2006, str. 132): Ali je v praksi socialnega dela prostor za religijo in duhovnost? Je vključevanje religije in duhovnosti v skladu s poslanstvom in etičnimi načeli SD? Na katerih področjih in na kakšen način naj socialni delavci vključijo uporabo religije ali duhovnosti (npr. nameščanje otrok v rejništvo, obiski centrov za otroke in mladostnike, soočanje z izgubo družinskega člana ipd.)? Katere pozitivne oz. negativne izkušnje lahko pripišemo religiji ali duhovnosti? Kakšen je moj odnos do teh tem?

Veliko avtorjev vidi potrebo po izobrazbi socialnih delavcev glede religioznih oz. duhovnih tem. V praksi socialnega dela smo namreč priča temu, kako različna razumevanja in pomeni duhovnosti prihajajo na plan in nam pomagajo kreirati vsakdan in naše življenje, ne glede na to, če se tega zavedamo ali ne. V zadnjih letih je bilo narejenega ogromno dela in raziskav na tem področju, kljub temu pa so nekateri (npr. Canda, Furman, Joseph, Sheridan) mnenja, da še vedno velika mera strokovnjakov in učencev v stroki socialnega dela temu ne posveča nikakršne pozornosti (Canda & Furman, 2010, str. 3).

Duhovnost se v različnih kulturah izraža na različne načine – tako religiozne kot tudi nereligiozne. Razumevanje tega je ključno za sodobno socialno delo. Socialni delavci smo s prihodom četrtega vala po O'Hanlonu prešli v sfero postmodernega, ki vključuje ogromno samorefleksije, iskanja pravega pomena in spoštovanja do različnih religioznih in nereligioznih oblik duhovnosti, kot jih razumejo naši uporabniki (Čaćinović Vogrinčič, Kobal, Mešl & Možina, 2019). Uporabniki namreč pogosto izrazijo zanimanje na tem področju in pogosto opredelijo neke duhovne probleme oz. cilje. Pomembno izhodišče je tudi to, da morajo študentje najprej dobro razumeti sebe in svoj odnos do duhovnosti/religioznosti, če želijo uporabnikom pomagati na teh področjih (Russel, 1998).

Vse večja je tudi potreba po razširitvi bio-psiho-socialnega modela človeškega funkcioniranja v bio-psiho-socialni-spiritualni model, ki bi z uvedbo duhovne komponente omogočil celovitejši pogled in razumevanje človeka (Cornett, 1992, str. 102). Nekateri so skeptični do uvedbe duhovne dimenzije, ker naj bi ta med drugim povečala nevarnost, da socialni delavec uporabnikom vsiljuje svoja prepričanja in stališča. Tu se spet vrnemo na debato o tem, da je za potrebo dobre prakse vedno najprej potrebno dobro se zavedati svojih vrlin in slabosti, mnenja, stališč in vrednot. Pri tem je nujno potrebna dobra refleksija svojega dela, kar pa pravzaprav lahko impliciramo na vsa področja socialnega dela, duhovnost je le ena izmed teh področij.

3.2. Orodja za raziskovanje duhovne perspektive

Maria Carroll (1998) definira dva koncepta duhovnosti – duhovnost kot bistvo (*spirituality-as-essence*) in duhovnost kot ena dimenzija (*spirituality-as-one-dimension*). Pri prvem se gre za to, da se duhovnost dojema kot bistvo človeka in kot nekaj, kar je že v osnovi prisotno in je del človeške narave. Pri drugem pa se duhovnost dojema kot ena izmed dimenzij človeka, v kateri se človek na neki točki v življenju zavestno odloči poiskati smisel in vzpostaviti povezavo z nečim višjim, transcendentnim (prav tam, str. 8-11). To se lahko zgodi v času, ko preživljamo težke življenjske krize. V okviru prve dimenzije bi uporabniku tako pomagali razumeti te krize kot priložnosti za razvoj in kot del njegovega življenja, ne pa kot nekaj nujno negativnega. Socialni delavec bi lahko črpal iz uporabnikovih prepričanj na način, da se jih uporabi kot vire moči in podpore pri premagovanju problemov. Pri tem bi lahko uporabil več različnih pristopov oz. orodij, kot so molitev, meditacija, uporaba ritualov, preučevanje del z duhovno/religiozno vsebino, uporaba narave kot kontekst za zdravljenje in delo z raznimi pristopi stanja zavesti (prav tam, str. 9).

McKernan (2005) govori o posledicah uporabe duhovne dimenzije v socialnem delu in pri tem poudarja, da je med nami veliko duhovno uglašenih socialnih delavcev – takih z versko pripadnostjo in tudi takih brez nje. S tem želi poudariti, da vključevanje duhovne dimenzije v socialno delo ni nujno pogojeno z vključitvijo v določeno versko institucijo. McKernan omenja uporabo mitov in ritualov kot možnih vodil pri soočanju z življenjskimi prehodi. Mnogi psihologi in socialni delavci vidijo mite in rituale kot vir modrosti in jih zelo cenijo – omenja delo s sanjami, raziskovanje zavesti, rituale v družinski terapiji, narativna terapija itd. Kot primer tega v socialnem delu navaja vzpostavljanje rituala preživljanja skupnega časa pri partnerjema, kar bi jima pomagalo pri premagovanju konfliktov. Avtor poziva k sočutnemu spoznavanju raznih mitskih tradicij. Če so razumljeni na pravilen način, lahko iz njih izluščimo glavne nauke, ki govorijo o ljubezni, soočanju z izgubo, smrtjo in obupom ter transformacijo. Zatem McKernan govori o zdravilni moči molitve. Pravi, da lahko molitev postane močno sredstvo za doseganje ciljev. Na podzavestni ravni imajo namreč naše misli in nameni lahko velik vpliv na nas same ter na druge.

Na tem mestu bi rada poudarila, da nikakor ne nakazujem na to, da bi uporaba duhovne perspektive morala postati stalnica pri delu z uporabniki. Verjetno si je težko predstavljati, da bi k nam po pomoč prišel otrok, ki preživlja fizično nasilje, ali pa oseba, ki si želi prekiniti svojo odvisnost od drog, mi pa takega človeka zasujemo z vprašanji, kot so *kaj vam pomeni bog, opišite svoje dosedanje izkušnje z duhovnostjo in religijo* ipd. Vsekakor je potrebno

delati s človekom na njegovem konkretnem problemu in se pri tem izogibati situacijam, ki zanj v tistem trenutku niso relevantne (o tem veliko govorita avtorici Wong in Vinsky (2009), Sheridan (2001) pa poda tudi konkretno analizo celotnega dela avtorjev Cande in Furman). Vseeno pa se kdaj zgodi, da k nam pride oseba, ki ji duhovnost ali religija v življenju veliko pomeni. Ko ocenimo, da je to smiselno, lahko odpremo to tematiko in na ta način uporabniku pomagamo prebroditi njegove težave.

2. PROBLEM

Pobuda za raziskavo izhaja iz mojih lastnih opažanj in izkušenj. Ugotavljam namreč, da se o duhovnosti v splošnem čedalje več govori, vse več pa je tudi literature, ki se ukvarja s tem področjem. Med literaturo na področju socialnega dela in duhovnosti sem odkrila veliko člankov in raziskav v tujih jezikih (*spiritually sensitive social work*), skoraj nobenega pa na področju Slovenije. Tako sem se odločila raziskati, kaj je v ozadju tega. Preko pregleda literature sem ugotovila, da sta sama pojma religije in duhovnosti pogosto slabo opredeljena in nenatančna, zato je bila to prva stvar, ki sem jo želela izboljšati in konkretizirati, kar storim v teoretičnem delu. Poleg tega je to lahko zelo občutljiva tema za nekatere, kar pa še ne pomeni, da se o tem ni treba pogovarjati in izobraževati. Posebno pomembno se mi zdi, da smo socialni delavci podučeni in odprti za pogovor o tovrstnih tematikah, saj so tudi naši uporabniki pripadniki različnih religij in verstev. Zato je dobrodošlo, da imamo sami posluh za individualno pomembnost verske oz. duhovne dimenzije. Tudi študenti FSD so v eni izmed raziskav na področju religije izrazili mnenje, da je poznavanje religij pomembno za socialno delo, saj nam omogoča boljši odnos z uporabniki (Dragoš, 2020). Pa smo socialni delavci dovolj podučeni o teh stvareh? Kakšno mnenje imajo o tem študenti in kako se sami opredeljujejo – kot religiozne v tradicionalnem smislu, religiozne v smislu vernosti (verne), duhovne in kakšen je preplet več opcij?

Odprtost do tovrstnih vprašanj lahko dosežemo tako, da o njih govorimo, jih spoznavamo ter se o njih izobražujemo. V skladu s tem sem izoblikovala naslednja raziskovalna vprašanja:

- Kako se opredeljujejo študenti FSD – religiozni v tradicionalnem smislu, religiozni v smislu vernosti (verni), duhovni in/ali preplet teh kategorij?
- Ali so kateri izmed njih izrazito bolj odprti oz. zaprti za pogovor o duhovnih in religioznih temah, če bi na to nanese v pogovoru z uporabniki?
- Ali jih je strah, da bi uporabniku preveč vsiljevali svoje mnenje in nazore o religiji in duhovnosti?
- Se jim zdi, da je vnos religije in duhovnosti v prakso socialnega dela v nasprotju z etičnim kodeksom?
- Ali menijo, da so o vlogi religije in duhovnosti na področju socialnega dela dovolj izobraženi?

Glede na to sem razvila naslednje hipoteze:

H1: Večina študentk in študentov se v kategoriji »religioznost v tradicionalnem smislu« izkaže za nereligiozne, v kategoriji »religioznost v smislu vernosti« izkaže za verne, v kategoriji »duhovnosti« pa za duhovne.

H2: Kot »duhovne« se opredeli več kot 50% študentov.

H3: Tisti, ki se opredelijo kot »duhovne« se počutijo tudi bolj odprte za pogovor o duhovnih in religioznih temah, če bi na to nanese pogovor z uporabnikom.

H4: Manj kot 50% študentov je strah, da bi svoje mnenje in nazore o religiji in duhovnosti vsiljevali uporabnikom.

H5: 80% študentov meni, da je vnos religije in duhovnosti v skladu z etičnim kodeksom socialnega dela.

H6: Manj kot 30% študentov meni, da je o vlogi religije in duhovnosti na področju socialnega dela trenutno dovolj izobraženih.

3. METODOLOGIJA

Vrsta raziskave

Raziskava je kvantitativna, saj zbiram predvsem številčne podatke o izbrani temi (Mesec, Rape, Rihter, 2009, str. 85). Poleg tega je raziskava deskriptivna, saj je njen namen količinsko opredeliti in oceniti osnovne značilnosti proučevanega pojava. Formulirala sem raziskovalna vprašanja, nisem se pa poglobljala v ozadje dobljenih rezultatov, kar je prav tako značilnost deskriptivne raziskave (prav tam, str. 81).

Spremenljivke

Spol nam pove, ali so študentke in študenti FSD moški, ženske ali drugo.

Letnik študija merimo preko indikatorja, ki nam pove, v kateri letnik študija je oseba vpisana, in na kateri stopnji študija se nahaja.

Veroizpoved merimo glede na to, kako se oseba versko opredeli.

Religijsko in duhovno opredelitev merimo glede na različna dojemanja in prakticiranja religijskih in duhovnih aktivnosti. Možnih opredelitev je več, mene pa bodo v glavnem zanimale te: religiozen v tradicionalnem smislu, veren, duhoven.

Stališča o duhovnih in religioznih temah v praksi in stroki socialnega dela merimo s stopnjo strinjanja s trditvami v drugem delu vprašalnik. Trditve zajemajo odprtost do pogovora z uporabnikom o duhovnih in religioznih temah, strah pred tem vsiljevanjem svojih stališč in nazorov o religiji in duhovnosti, (ne)nasprotovanje religije in duhovnosti etičnemu kodeksu socialnega dela, mnenje o trenutni izobraženosti o teh temah.

Lestvice strinjanja oz. nestrinjanja so izražene s petimi stopnjami in imajo naslednje vrednosti:

- 1- *zelo se strinjam*
- 2- *se strinjam*
- 3- *neodločen/-a*
- 4- *se ne strinjam se strinjam*
- 5- *sploh se ne strinjam*

Lestvice pogostosti so izražene z osmimi stopnjami in imajo naslednje vrednosti:

1 - Nekajkrat na teden ali še bolj pogosto

2 - enkrat tedensko

3 - 2 do 3-krat mesečno

4 - vsaj enkrat mesečno

5 - nekajkrat letno

6 - enkrat letno

7 - še manj pogosto kot enkrat letno

8 – nikoli

Merski instrumenti in viri podatkov

Kot merski instrument je v raziskavi uporabljen vprašalnik anonimnega tipa (priloga 1). Sestavljen je iz treh sklopov: 1. sklop vsebuje trditve, s katerimi bomo dobili religijsko opredelitev študentov, 2. sklop vsebuje trditve o stališčih in mnenjih študentov glede religioznosti in duhovnosti v praksi in stroki socialnega dela, 3. sklop pa vsebuje demografske podatke ter ponuja možnost za kakršenkoli komentar in dodatek k obravnavani temi.

1. sklop vprašalnika

V 1. sklopu je 9 trditev, pri katerih uporabimo ordinalne postopke, saj so vprašanja zastavljena tako, da se mora anketiranec odločiti za enega izmed odgovorov na lestvici. Prva trditev sprašuje po pogostosti nekega dejanja, anketiranec pa ima tam na voljo odgovore na lestvici med 1 (*nekajkrat na teden ali še bolj pogosto*) in 8 (*nikoli*). Trditev a po tej lestvici meri delež redne udeležbe pri verskih obredih, ki velja za kriterij religiozno vernih, zato nam bodo ti odgovori služili kot pokazatelj religioznosti v tradicionalnem smislu. Religiozno veren v tradicionalnem smislu bo tisti, ki bo obkrožil odgovor od 1 do vključno 4. Tisti, ki bo obkrožil odgovore med 5 in 8, ne bo opredeljen kot religiozen v tradicionalnem smislu.

S trditvami od b do vključno e v prvem sklopu bomo merili vernost študentk in študentov. Trditve so osnovane v smislu strinjanja/nestrinjanja na lestvici med 1 in 5, kjer 1 pomeni *zelo se strinjam*, 2 pomeni *strinjam se*, 3 pomeni *neodločen/-a*, 4 pomeni *se ne strinjam* in 5 pomeni *sploh se ne strinjam*. Tu bomo gledali skupne seštevke točk pri odgovorih trditev b, c, d in e. Maksimalni možni skupni seštevke je 20 točk, minimalni pa 4 točke. Za religiozne v smislu vernosti bomo šteli tiste, ki bodo dosegli skupni seštevke med 4 in vključno 11, kot

neverne pa bomo opredelili tiste, ki bodo dosegli vrednosti od vključno 13 do 20. Tiste, ki bodo dosegli vrednost 12, bomo šteli kot neopredeljene.

S trditvam od f do i pa merimo stopnjo duhovnosti študentk in študentov po istem principu strinjanja in nestrinjanja kot v prejšnjih trditvah. Zopet je največji možni skupni seštevek v tem sklopu 20 točk, minimalni pa 4 točke. Za duhovne bomo šteli tiste, ki bodo dosegli skupni seštevek med 4 in vključno 11. Tiste, ki bodo dosegli vrednosti od vključno 13 do 20, ne bomo opredelili kot duhovne. Tiste, ki bodo dosegli vrednost 12, bomo šteli kot neopredeljene.

2. sklop vprašalnika

Drugi sklop vprašalnika vsebuje 4 trditve, kjer študentje izražajo svoje strinjanje oz. nestrinjanje z njimi na 5-stopenjski lestvici, enako kot zgoraj. Merimo stališča študentov glede odprtosti za pogovor o duhovnih in religioznih vsebinah, strahu pred vsiljevanjem svojega mnenja in nazora o religiji in duhovnosti, skladanje tovrstnih tem z etičnim kodeksom socialnega dela ter stališče o tem, ali študenti menijo, da so o teh temah trenutno dovolj izobraženi.

3. sklop vprašalnika

Tretji sklop vsebuje demografske podatke in ponuja že vnaprej dane odgovore glede spola, letnika študija in veroizpovedi. Pri veroizpovedi zadnji odgovor ponuja možnost, da anketiranec poda tudi svoj odgovor. Nazadnje pa sledi odprto vprašanje, kjer lahko anketiranec poljubno deli svoje razumevanje duhovnosti in religioznosti ali kakšno drugo opombo v zvezi s to temo.

Vprašalnik sem v večini formirala sama glede na teoretski del, v katerega sem vključila več konkretnih primerov religioznosti, duhovnosti in vernosti ter prepletom med njimi. Nekoliko so mi za navdih služile tudi raziskave S. Dragoša (od 2013 dalje vsako leto) glede religioznosti in vernosti študentov FSD, pri predmetu Religija in socialno delo. Le prva (a) trditev v 1. sklopu vprašalnika izhaja iz vprašalnika o Slovenskem javnem mnenju 2016. Celoten vprašalnik je na voljo na <https://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/sjm161/>.

Populacija in vzorčenje

Populacijo predstavljajo vsi študenti socialnega dela na Fakulteti za socialno delo Ljubljana v šolskem letu 2020/21. Hkrati so to vsi študentje socialnega dela v Sloveniji, saj je fakulteta v Ljubljani edina fakulteta za socialno delo na področju celotne Slovenije.

Vzorec bo neslučajnostni priročni, ker bom raziskavo izvedla med tistimi, ki mi bodo najbolj dostopni. Vprašalnik bo namreč objavljen na spletnem portalu Inka, povezavo do njega pa bom delila v skupine študentov socialnega dela na socialnem omrežju Facebook. Prosila jih bom sicer, da povezavo podelijo še s študenti, ki niso člani tega socialnega omrežja, vendar to še ne pomeni nujno, da bo imela vsaka enota populacije pri izboru tudi enako možnost, da se uvrsti v vzorec.

Obdelava in analiza podatkov

Podatke bom obdelovala na kvantitativen način preko računalniških programov (Microsoft Word, Excel). Za boljšo preglednost bom te podatke ponazorila še grafično z različnimi diagrami. Rezultate bom nato še ubesedila in interpretirala.

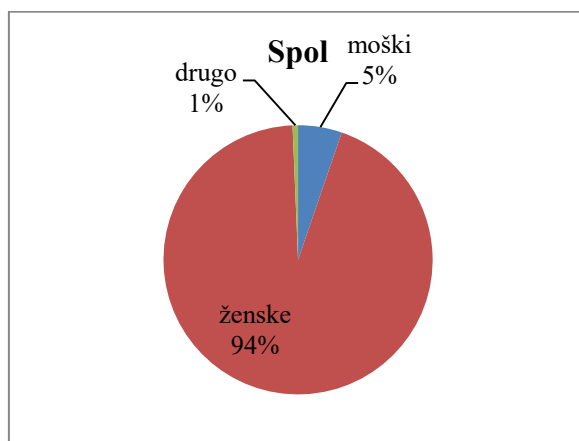
4. REZULTATI

4.1. Prikaz rezultatov raziskave

V tem poglavju bom strnila rezultate vprašalnika, ki ga je skupno v celoti izpolnilo 152 študentk in študentov Fakultete za socialno delo. Podatke sem pridobila s pomočjo spletnega portala Ika med 15. marcem in 7. aprilom 2021. Vprašalnik je v celoti priložen v prilogah.

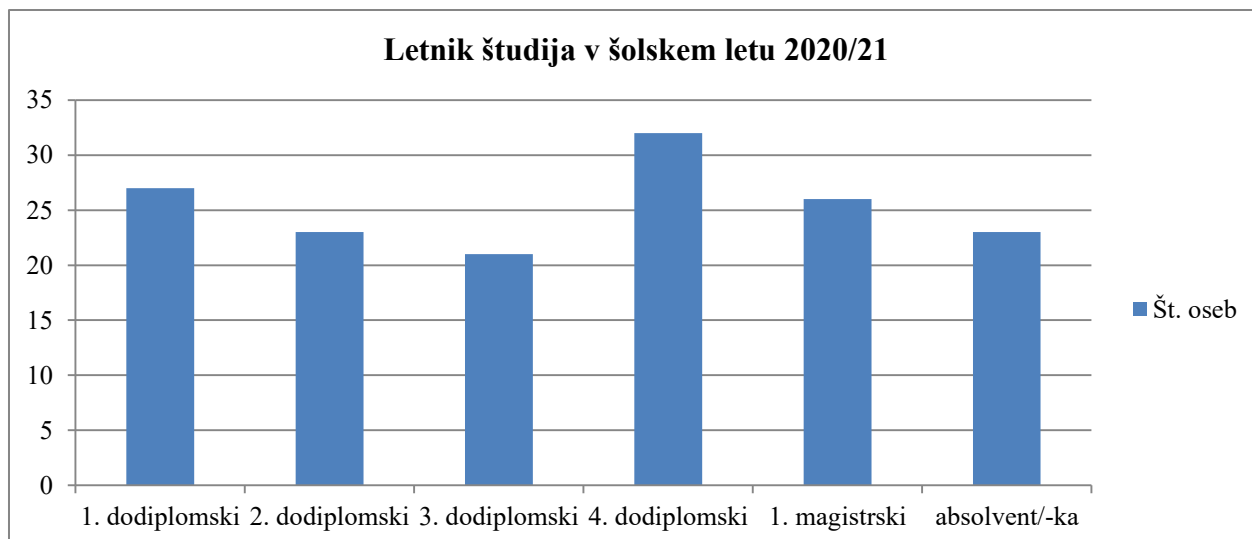
Splošni podatki

V raziskavi je sodelovalo 152 oseb, od tega 8 moških, 143 žensk, ena oseba pa je izbrala opcijo *drugo*.

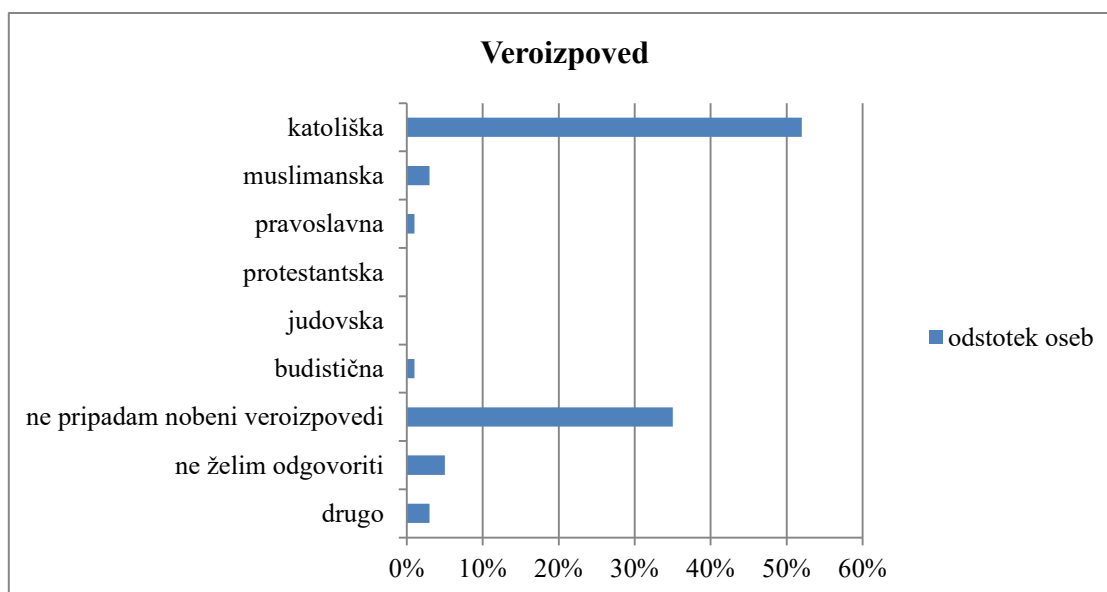
Graf 1: Porazdelitev anketirancev glede na spol

Glede na letnik študija je bila porazdelitev precej enakomerna. 27 oseb v šol. letu 2020/21 obiskuje 1. letnik dodiplomskega študija, 23 oseb 2. letnik, 21 oseb 3. letnik, 32 oseb 4. letnik, 26 oseb obiskuje 1. letnik magistrskega študija, 23 oseb pa ima absolventski status.

Graf 2: Porazdelitev anketirancev glede na letnik študija v šol. letu 2020/21

Največ anketirancev je katoliške veroizpovedi (52%), temu sledi izbran odgovor *ne pripadam nobeni veroizpovedi* (35%). Ostali odgovori so bili izbrani v izraziti manjšini – muslimanska veroizpoved (3%), pravoslavna (1%), budistična (1%). 5% oseb na to vprašanje ni želelo odgovoriti, 3% pa je izbralo opcijo *drugo*, pod kar so navedli: »hinduizem«, »ne vem, kako bi se opredelila, saj ne pripadam določeni veri, ne bi pa rekla, da sem ateistka, ker verjamem v duhovnost, molitve ipd.«, »katoliška in pravoslavna«, »uradno pripadam katoliški (sem krščena), vendar se sama ne definiram kot pripadnica« in »vzgojena v katoliški, kar se mene tiče ateist«.

Graf 3: Porazdelitev anketirancev glede na veroizpoved

1. sklop vprašalnika – religijske in duhovne opredelitve študentov

Prvo vprašanje tega sklopa je anketirance spraševalo o rednosti oz. nerednosti obiskovanja verskih obredov, kar služi kot splošno merilo za določanje religioznosti v tradicionalnem smislu (za to glej graf 5). Anketiranec je izbral odgovor na lestvici med 1 (večkrat tedensko) in 8 (nikoli). Najpogostejši odgovor je bil *nikoli* (32%), temu je sledil odgovor *nekajkrat letno* (27%). Najmanj oseb pa je izbralo odgovor *večkrat tedensko* (1%) in *dva- do trikrat mesečno* (2%). Rezultati so v spodnjih dveh grafih prikazani na dva načina – prvi prikazuje izbor vseh možnih odgovorov, v drugem pa so določene kategorije strnjene⁸, zato, da dobimo še bolj jasne rezultate, ki jih bomo kasneje (v poglavju V.) primerjali s podobnimi raziskavami.

Pogostost obiskovanja verskih obredov (f/%)							
REDNO				REDKO		NIKOLI	
Večkrat tedensko	Enkrat tedensko	Dva- do trikrat mesečno	Vsaj enkrat mesečno	Nekajkrat letno	Enkrat letno	Še manj pogosto kot enkrat letno	Nikoli
2 (1%)	16 (11%)	3 (2%)	5 (3%)	41 (27%)	15 (10%)	21 (14%)	49 (32%)
26 (17%)				56 (37%)		70 (46%)	

Tabela 1: Pogostost obiskovanja verskih obredov med študenti

Drugi del vprašanj v tem sklopu je zajemal štiri trditve, s katerimi smo preverjali religioznost v smislu vernosti oz. nevernosti. Tu so anketiranci izražali stopnjo strinjanja z navedenimi trditvami med 1 (zelo se strinjam) in 5 (sploh se ne strinjam). Seštevek izbranih odgovorov tega sklopa je pokazatelj vernosti oz. nevernosti študentov in je prikazan v grafu 4. Kot vidimo, večina študentov ne kaže neke globlje povezanosti v verskem smislu – večina ne moli izven cerkve (61%) in se ne ravna po naukih, ki jim jih pripisuje njihova religija (49%). Trdimo lahko, da večji del študentov verjame v življenje po smrti (43%), velik je delež neodločenih (37%), manjšina pa jih v to ne verjame (19%). 58% študentov se ne strinja s trditvijo *imam potrebo po veri, a v nobeni cerkvi ne najdem tega, kar potrebujem*. V spodnji tabeli so prikazani rezultati.

Trditev	Odgovori (f/%)			n
	DA	3	NE	

⁸ Po tem principu so bile merjeni podatki za slovensko populacijo (SJM) (Toš), uporabil pa ga je tudi Dragoš v svojih raziskavah s študenti Fakultete za socialno delo (Dragoš, 2020).

	1 Zelo se strinjam	2 Strinjam se	Neodločen/- a	4 Se ne strinjam	5 Sploh se ne strinjam	
Pogosto molim sam/-a, izven cerkve.	16 (11%)	25 (16%)	18 (12%)	33 (22%)	60 (39%)	152
	41 (27%)			93 (61%)		
Verjamem v življenje po smrti.	23 (15%)	43 (28%)	56 (37%)	13 (8%)	17 (11%)	152
	66 (43%)			30 (19%)		
Ravnam se po naukih, ki mi jih narekuje moja religija.	8 (5%)	36 (24%)	32 (21%)	32 (21%)	44 (29%)	152
	44 (29%)			76 (50%)		
Imam potrebo po veri, a v nobeni cerkvi ne najdem tega, kar potrebujem.	9 (6%)	23 (15%)	32 (21%)	35 (23%)	53 (35%)	152
	32 (21%)			88 (58%)		

Tabela 2: Rezultati stališč glede vernosti oz. nevernosti študentk in študentov

Tretji del vprašanj je zajemal trditve glede duhovnosti. Princip je bil isti kot pri prejšnjem sklopu vprašanj – anketiranci so izražali stopnjo strinjanja na lestvici med 1 (zelo se strinjam) in 5 (sploh se ne strinjam). Seštevek izbranih odgovorov tega sklopa je pokazatelj duhovnosti oz. neduhovnosti študentov in je prikazan v grafu 4. Iz odgovorov je razvidno, da 59% študentov veliko časa posveti iskanju smisla življenja in notranjega miru. Prav tako zgleda, da večina študentov (48%) preživi veliko časa v naravi in le-to dojema kot sredstvo za globljo povezavo z univerzumom in samim sabo. Porazdelitev študentov je bila najmanj izstopajoča pri tretji trditvi, kjer si jih le nekaj več prizadeva za to, da je duhovno izpopolnjen/-a – 43% študentov se s tem strinja, nekaj manj, 37%, pa se s trditvijo ne strinja. Večina študentov (49%) duhovnosti ne dojema kot način življenja, pri tem vprašanj pa je bil največji tudi delež neodločenih (26%). Rezultati so strnjeni v spodnji tabeli.

Trditev	Odgovori (f/%)					n
	DA		3 Neodločen/- a	NE		
	1 Zelo se strinjam	2 Strinjam se		4 Se ne strinjam	5 Sploh se ne strinjam	
Veliko časa posvetim iskanju smisla življenja in svojemu notranjemu miru.	24 (16%)	65 (43%)	23 (15%)	34 (22%)	6 (4%)	152
	89 (59%)			40 (26%)		
Preživljam veliko časa v naravi in/ali meditiram, saj verjamem, da sem tako bolj povezan/-a z univerzumom in samim sabo.	22 (14%)	52(34%)	22 (15%)	38 (25%)	18 (12%)	152
	74 (48%)			56 (37%)		

Prizadevam si za to, da sem duhovno izpolnjen/-a.	19 (12%)	47 (31%)	30 (20%)	31 (21%)	24 (16%)	152
	66 (43%)			55 (37%)		
Duhovnost je zame način življenja.	11 (7%)	28 (18%)	39 (26%)	36 (24%)	38 (25%)	152
	39 (25%)			74 (49%)		

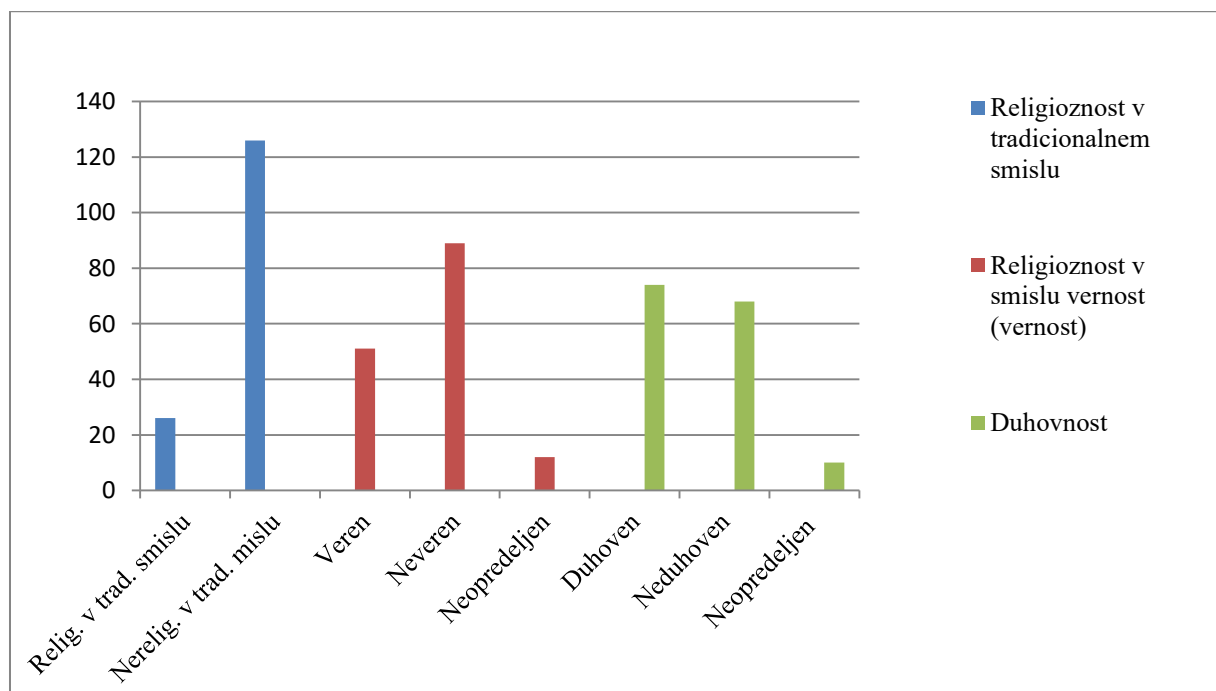
Tabela 3: Rezultati stališč za merjenje duhovnosti študentov

Poglejmo si še končne rezultate tega sklopa, katerega cilj je bil določiti duhovne in religijske opredelitve študentov in študentk Fakultete za socialno delo. Postopek izračuna posamezne kategorije si lahko podrobneje ogledate v prilogah, za lažji prikaz pa si pogledjte spodnji graf.

Med 152 študenti, ki so izpolnili vprašalnik, jih glede na prvo zastavljeno vprašanje 26 (17%) opredelimo kot religiozne v tradicionalnem smislu, 126 (83%) pa jih ne štejemo v to kategorijo.

Kot religiozne v smislu vernosti (verne) glede na drugi sklop vprašanj opredelimo 51 študentov (33%), 89 študentov (59%) pa opredelimo kot neverne. 12 študentov (8%) je v tej kategoriji neopredeljenih.

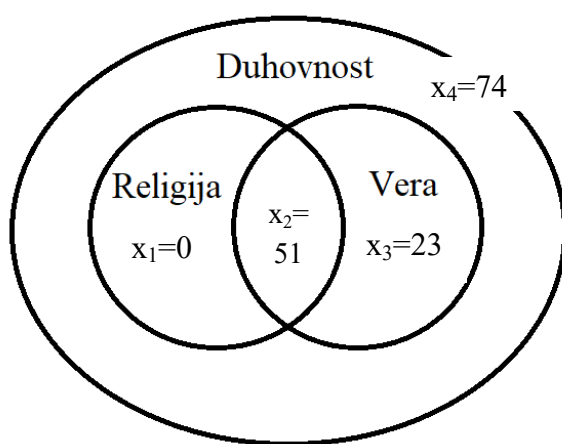
Kot duhovne glede na tretji sklop vprašanj tega dela štejemo 74 študentov (49%), kot neduhovne 68 študentov (45%), neopredeljenih je 10 oseb (6%).

Graf 4: Religijske in duhovne opredelitve študentov Fakultete za socialno delo

Možna križanja med dobljenimi religijskimi in duhovnimi opredelitvami študentov

Glede na zgornji prikaz (graf 4) vidimo, da je najbolj izrazito število študentov nereligioznih v tradicionalnem smislu. Za tem sledi število nevernih, število duhovnih oz. neduhovnih pa je tako podobno, da skorajda ne moremo potegniti nobenega pravega zaključka. Zanimiva so tudi razna križanja med določenimi opredelitvami. V teoretičnem delu te diplomske naloge sem predstavila štiri X-e oz. štiri možne opredelitve, na katere sem se želela osredotočiti (slika 1). V nadaljevanju si pogledjmo, kaj so pokazali rezultati naše ankete – kateri X je najbolj zastopan med študenti in študentkami FSD?

X_1 – »religiozen in neveren« : $n=0$

X_2 – »religiozen v smislu vernosti (veren)« : $n=51$

X_3 – »veren izven religije« : $n=23$

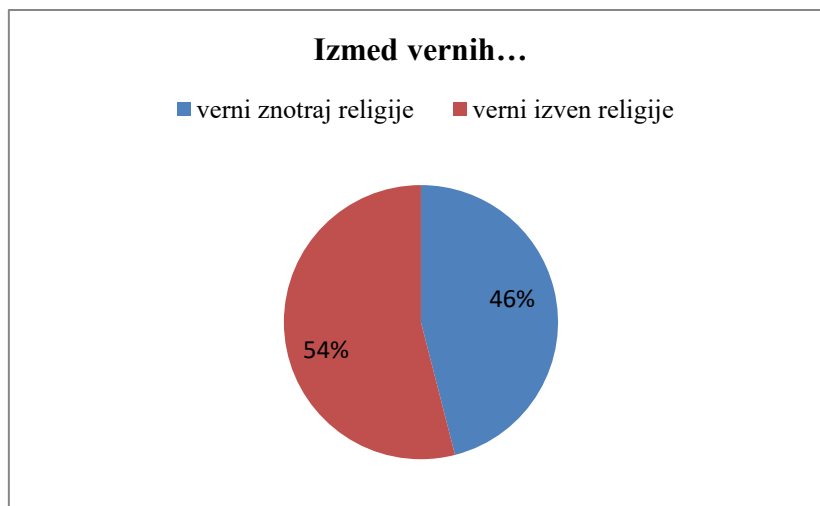
X_4 – »duhoven« : $n=74$

Slika 2: Možne opredelitve – rezultati raziskave $x=n$ (št. oseb)

Dodatni izračun je za X_1 pokazal, da sta od skupnih 26 študentov, ki so religiozni v tradicionalnem smislu, samo 2 posameznika v kategoriji vernosti ostala neopredeljena, vsi ostali (24 študentov) pa so hkrati religiozni v tradicionalnem smislu in v smislu vernosti. To za nas pomeni, da nihče izmed študentov ni hkrati religiozen in neveren.

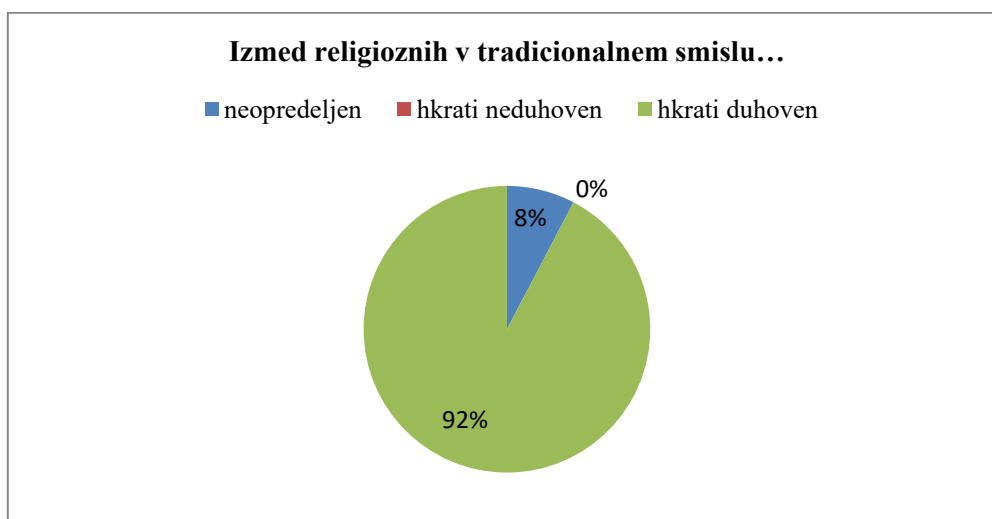
Za verne (religiozne v smislu vernosti – X_2) smo že ugotovili, da se je od 151 anketirancev opredelilo skupno 51 študentov, kar predstavlja 33% anketirancev. Podobno smo že ugotovili, da se za duhovne (X_4) opredeli 74 študentov, kar predstavlja 49% vseh študentov.

Spodaj je prikazan podrobnejši izračun za X_3 (verni izven religije). Med vernimi imamo 23 (46%) takšnih, ki so verni znotraj religije (torej verni tudi v tradicionalnem smislu, redno obiskujejo verske obrede) in 27 (54%) takšnih, ki so verni izven religije (torej imajo neko vero, a je ne povezujejo nujno s tradicionalnim obiskovanjem verskih obredov in podobno).

Graf 5: Porazdelitev vernih študentov glede na vernost izven religije ali znotraj nje

Kot zanimivost sem pod drobnogled vzela še eno križanje, in sicer med opredelitvama **religiozen v tradicionalnem smislu** (26 študentov) in **duhoven**. Skoraj vsi študenti, ki so se opredelili kot religiozne v tradicionalnem smislu, so bili hkrati prepoznani tudi kot duhovni (24 študentov). Preostala 2 študenta sta pod kategorijo duhovnosti padla v del neopredeljenih, kar pomeni da niti en izmed tradicionalno religioznih študentov ni hkrati tudi nedухoven (glej graf 6). Če potegnemo črto, to pravzaprav pomeni, da je 24 študentov hkrati duhovnih, religioznih v tradicionalnem smislu in v smislu vernosti.

Graf 6: Delež religioznih v tradicionalnem smislu v povezavi z duhovnostjo

Pregledala sem še križanje naslednjih treh opredelitev – **nereligiozen v tradicionalnem smislu**, **neveren** in **hkrati še nedухoven**. Izmed 126 študentov, ki sodijo v kategorijo

nereligioznih v tradicionalnem smislu, jih je 51 (41%) takšnih, ki so hkrati tudi neverni in neduhovni. Od 126 študentov jih je 29 (23%) študentov takšnih, ki sicer niso religiozni niti v tradicionalnem pomenu, niti v smislu vernosti, so pa duhovni.

2. sklop vprašalnika – stališča študentov

Ta sklop je sestavljen iz štirih trditev, kjer študenti izrazijo stopnjo strinjanja na lestvici med 1 (zelo se strinjam) in 5 (sploh se ne strinjam).

Študentke in študenti so se izkazali za izrazito odprte (94% študentov) za pogovore o religioznih in duhovnih vprašanjih, v primeru, da bi se pri pogovoru z uporabnikom pokazala potreba po tem. Le štirje študenti (3%) so izkazali nasprotno mnenje, 5 (3%) pa jih je ostalo neopredeljenih.

Tudi pri drugi trditvi so številke precej nazorne. Le 20 študentov (13%) občuti strah pred tem, da bi uporabniku morebiti preveč vsiljeval svoje nazore in mnenje o religiji in duhovnosti. 75% študentov tega straha nima.

Le 10% študentov meni, da je pogovor o tovrstnih temah v nasprotju z etičnim kodeksom socialnega dela, medtem ko se jih 67% s tem ne strinja. Je pa pri tej trditvi delež neopredeljenih precej visok (43 študentov oz. 28%).

Zgovoren je tudi naslednji podatek – kar 69% študentov meni, da na tej točki o vlogi religije in duhovnosti na področju socialnega dela ni dovolj izobraženih. Trenutno se dovolj izobražene počuti le 10 študentov (7%), 37 (24%) pa jih ostaja neopredeljenih.

Trditve	Odgovori (f/%)					n
	DA		3 Neodločen/- a	NE		
	1 Zelo se strinjam	2 Strinjam se		4 Se ne strinjam	5 Sploh se ne strinjam	
Odprt/-a sem za pogovor o duhovnih in religioznih vprašanjih, če bi se v pogovoru z uporabnikom pojavila potreba po tem.	80 (53%)	63 (41%)	5 (3%)	3 (2%)	1 (1%)	152
	143 (94%)			4 (3%)		
Bojim se, da bi uporabniku preveč vsiljeval/-a svoje mnenje in nazore o religiji in duhovnosti.	2 (1%)	18 (12%)	18 (12%)	68 (45%)	46 (30%)	152
	20 (13%)			114 (75%)		

Pogovor o religiji in duhovnosti ter uporaba njunih konceptov v praksi socialnega dela je v nasprotju z etičnim kodeksom socialnega dela.	1 (6%)	6 (4%)	43 (28%)	75 (49%)	27 (18%)	152
	7 (10%)			102 (67%)		
O vlogi religije in duhovnosti na področju socialnega dela sem trenutno dovolj izobražen/-a.	0 (0%)	10 (7%)	37 (24%)	80 (53%)	25 (16%)	152
	10 (7%)			105 (69%)		

Tabela 4: Stališča študentov o vlogi religije in duhovnosti v stroki socialnega dela

Dodatek, mnenja, opombe v zvezi z duhovnostjo in religioznostjo na področju socialnega dela

Anketiranci so imeli na koncu vprašalnika možnost, da sami karkoli pokomentirajo in dopišejo glede na obravnavano temo. Izmed 152 študentov jih je 43 dopisalo svoje mnenje in pripombe. Nekateri so se razpisali in opisali svoje lastne izkušnje in doživljanje te tematike, drugi so zapisali svoje dožemanje duhovnosti na krajši način, s kakšno besedno zvezo ali dvema (*duhovnost je stvar posameznika, notranji mir, zavetje, iskanje smisla, zavedanje, da obstaja nekaj več, iskanje razlag in potešitve takrat, ko sami ne vidimo odgovora, vir upanja, način življenja, potreba vsakega živega bitja, vzpostavljanje stika s svojim telesom, notranjim svetom in naravo, ki te obdaja, nekaj, kar je med nami, nas čuva, usmerja, neka sila, velik del življenja, verjeti vase in v svoje sposobnosti, hvaležnost, odpuščati, dopuščati svobodo, delo na sebi, soočanje z lastnimi težavami, za osebni razvoj, povezanost s soljudmi ipd.*). Več anketirancev si je delilo mnenje o tem, da sta duhovnost oz. religija stvar posameznika, nekaj zelo intimnega in osebnega ter stvar, na katero vsak gleda na drugačen način. Nekateri so poudarili to, da vera in religija oz. duhovnost in religija nista ena in ista stvar ter da ju je potrebno med seboj ločevati. Večina je prepoznala vrednote raznih religij kot pozitivne in kot nekaj, po čemer se človek lahko ravna – vendar pa pri tem nujno poudarjajo, da se religije nikakor ne sme nobenemu vsiljevati ali pa je izrabljati kot sredstvo za nestrpnost do drugih ljudi (*»/.../ verjamem, da lahko določene rešitve posameznik najde tudi v veri /.../, zato je vključevanje te v delo z vernimi uporabniki pomembno. Ne strinjam se z verami na tistih področjih, ki žalijo, škodujejo oz. se ne strinjam z uporabo vere kot izgovor za npr. homofobijo.*). Anketiranci so izrazili zavedanje o tem, da sta religija in duhovnost lahko velik del človekovega življenja in je zato potrebno odpreti prostor za pogovore o teh temah, dovoliti vsakemu da izrazi svoje mnenje.

Nekateri komentarji so se nanašali na obravnavanje religije in duhovnosti v procesu izobraževanja na naši fakulteti. Veliko oseb je izrazilo mnenje, da bi se morali o tem na fakulteti absolutno več pogovarjati, saj je tovrstno znanje nujno potrebno za našo stroko (*»Na fsd /.../ ne dobimo nobenega znanja v zvezi z religijami v smislu obredov, prepričanj itd., kar nas pri delu lahko ovira.«* Anketiranci so še potrdili rezultate moje ankete (glej tabelo 3, zadnja trditev) s tem, ko so dodatno izrazili mnenje o premajhni podučenosti in premajhnemu posvečanju pozornosti teh tem na Fakulteti za socialno delo. Veliko je bilo negativnih komentarjev na to temo. Ena izmed študentk je tako zapisala: *»Pogosto imam občutek, da se osebna vera na področju socialnega dela (predvsem v procesu izobraževanja) ne spoštuje in se dojema kot nekaj slabega«*. Druga študentka pravi: *»Včasih mi je na predavanjih zelo težko, saj profesorji predavajo proti mojim vrednotam in prepričanju. Zato mi študij ni več toliko všeč, saj profesorji vsiljujejo svoje mnenje in kritizirajo religije.«* Govora je bilo tudi o tem, da ima govor o veri, bogu, molitvi... v današnjem času kar slabšalen prizvok, če pa namesto tega govorimo o hvaležnosti, višji sili, duhovnosti... je učinek nenadoma drugačen in bolj družbeno sprejemljiv.

V povezavi s socialnim delom so si bili anketiranci med seboj precej enotni. Duhovnost in religijo so vsi prepoznali kot nekaj koristnega (vir moči), v primeru, da ima za uporabnika to smisel. Z ateisti in nevernimi ljudi se ne bi spuščali v pogovore o tovrstnih temah, če si tega ne bi želeli. Predvsem so anketiranci poudarili spoštovanje vseh verstev in kultur ter posluh za sočloveka. Duhovne vrednote prepoznavajo kot vrednote, ki bi lahko veljale za dobrega socialnega delavca (spoštuje, sočustvuje, dopušča svobodo, odpušča, je hvaležen itd.). Predpogoj za to, da uporabniku lahko pomagamo na tem področju (ko si sam tega želi) je to, da so o različnih religijah in duhovnosti dobro podučeni in razgledani.

4.2. Preverjanje hipotez

H1: Večina študentk in študentov se v kategoriji »religioznost v tradicionalnem smislu« izkaže za nereligiozne, v kategoriji »religioznost v smislu vernosti« izkaže za verne, v kategoriji »duhovnosti« pa za duhovne.

Delno drži. Pravilen je prvi del trditve, saj se med 152 študenti v kategoriji »religioznost v tradicionalnem smislu« kar 126 študentov izkaže za nereligiozne (83% vseh). Napačen je drugi del trditve, saj se v kategoriji »religioznost v smislu vernosti« za verne opredeli 51 študentov (33%), za neverne pa 89 študentov (59%). Tretji del trditve je zopet pravilen, saj se v kategoriji »duhovnost« za duhovne opredeli večina – 74 študentov (49%). Pri tem pa je treba poudariti, da je delež neduhovnih pri tem prav tako precej visok (68 študentov, 45%).

H2: Kot »duhovne« se opredeli več kot 50% študentov.

Drugo hipotezo na podlagi zbranih podatkov ovržem. Za duhovne se opredeli 49% študentov, kar je tik pod mejo, ki je zastavljena v moji hipotezi.

H3: Tisti, ki se opredelijo kot »duhovne« se počutijo tudi bolj odprte za pogovor o duhovnih in religioznih temah, če bi na to nanese v pogovoru z uporabnikom.

Hipotezo ovržem. Le štiri študenti izmed celotne populacije (152 študentov) se ne počutijo odprti za pogovor o duhovnih in religioznih temah, v primeru, da bi do tega prišlo v pogovoru z uporabnikom. 94% študentov se počuti odprto za tovrstne pogovore, ne glede na njihovo religijsko oz. duhovno opredelitev, kar je v splošnem gledano, zelo spodbudno. Moja raziskava neke očitno povezave med duhovno oz. religijsko opredelitvijo in odprtostjo za pogovor ni pokazala.

H4: Manj kot 50% študentov je strah, da bi svoje mnenje in nazore o religiji in duhovnosti vsiljevali uporabnikom.

To hipotezo lahko glede na dobljene podatke potrdim. Le 13% študentov čuti strah pred tem, da bi svoje mnenje in nazore o religiji in duhovnosti vsiljevali uporabnikom. 75% študentov trdi, da straha pred tem nima.

H5: 80% študentov meni, da je vnos religije in duhovnosti v skladu z etičnim kodeksom socialnega dela.

To hipotezo lahko glede na dobljene podatke potrdim. Medtem ko le 5% študentov meni, da je vnos religije in duhovnost v nasprotju z etičnim kodeksom socialnega dela, jih 67% meni nasprotno – torej, da je vnos teh tem v skladu z etičnim kodeksom socialnega dela. Rezultat bi bil morda nekoliko drugačen, če ne bi obstajala srednja varianta odgovorov, ki omogoča opredelitev »neodločen« - kar 28% anketirancev se je namreč odločilo za ta odgovor.

H6: Manj kot 30% študentov meni, da je o vlogi religije in duhovnosti na področju socialnega dela trenutno dovolj izobraženih.

To hipotezo glede na dobljene rezultate potrjujem. Da je o vlogi religije in duhovnosti na področju socialnega dela trenutno dovolj izobraženih, meni le 7% anketirancev oz. 10 študentov. 24% anketirancev ostaja neodločenih, kar 69% oz. 105 študentov pa se s to trditvijo ne strinja oz. sploh ne strinja.

5. RAZPRAVA

Namen opravljene raziskave je bil ugotoviti, kakšne so religijske in duhovne opredelitve študentov in študentk na Fakulteti za socialno delo ter kakšna so njihova stališča glede obravnavanja religije in duhovnosti na področju socialnega dela.

V raziskavi je sodelovalo 152 študentk in študentov, od tega 8 moških, 143 žensk, ena oseba pa je izbrala možnost *drugo*. Prevlada ženskih predstavnic populacije ni presenetljiva, saj FSD v veliki večini obiskujejo osebe ženskega spola. Sodelujoči so bili predstavniki različnih letnikov študija, od 1. letnika dodiplomskega študija pa vse do 1. letnika magistrskega študija, prav tako so bili v raziskavo vključeni študentje z absolventskim statusom. Porazdelitev predstavnikov posameznih letnikov je bila precej enakomerna.

Glede na veroizpoved je večina sodelujočih katoliške veroizpovedi (52%), 35% vprašanih pa ne pripada nobeni veroizpovedi. 3% vprašanih je muslimanske veroizpovedi, 1% budistične in 1% pravoslavne. 5% oseb ni odgovorilo na to vprašanje, 3% pa je izbralo opcijo *drugo*. Največja zastopanost katoliške veroizpovedi je bila pričakovana, saj Slovenija spada pod države s prevladujočo katoliško religijo (Dragoš, 2020). Visok delež tistih, ki ne pripadajo nobeni veroizpovedi, potrjuje odmik od tradicionalnih religijskih opredelitev in podpira pojav sodobne religioznosti, pri kateri govorimo o »verovanju brez pripadanja«. Za ta nov pojav, ki bi ga lahko opisali tudi kot alternativna duhovnost, je značilno, da se področje svetega seli izven tradicionalnih religijskih institucij, verovanja in prakse so bolj zasebne, neinstitucionalizirane narave, v ospredju pa je namesto zunanjih objektov čaščenja (cerkev, bog, sveti spisi) posameznik sam (Črnič, 2012).

Sodelujoče sem vprašala po pogostosti obiskovanja verskih obredov. Rezultati tega odgovora so pokazatelj religioznosti v tradicionalnem smislu. Večina študentov je odgovorila, da verskih obredov nikoli ne obiskuje (49%), 37% jih obiskuje redko, 17% pa je rednih obiskovalcev verskih obredov. Ta podatek kaže na to, da večina študentov in študentk zavrača institucionalizirane oblike verovanja in se ne dojema za religiozne na konvencionalen način. Lahko govorimo o sekularizaciji in upadu religioznosti v smislu odmika od cerkve, zavračanja organiziranih obredov in izključevanja institucionalnih posrednikov pri stiku z bogom – do takšnih ugotovitev je v svojih raziskavah prišel tudi Dragoš (2020), ki pa pri tem poudarja, da to še ne pomeni nujno tudi upada vernosti.

Vernost (religioznost v smislu vernosti) sem raziskovala s pomočjo štirih trditev. Večina (50%) se v splošnem ne ravna po naukih, ki jih narekuje religija. Izkazalo se je, da kljub

dokazani sekularizaciji, študenti in študentke FSD v večini verjamejo v življenje po smrti (43% jih verjame, le 19% temu nasprotuje, 37% pa jih je neodločenih). Manjše je število tistih, ki molijo sami, izven cerkve (27% se je s to trditvijo strinjalo, večinskih 61% pa ne). Pri tem bi se lahko vprašali, kako si besedo *molitev* posameznik interpretira. Jo enoznačno povezuje s cerkvijo in religijo, ali ji morda pripisuje širši pomen (recimo vsakodnevna zahvala za vse, kar imaš; prošnja nečemu višjemu za doseganje tvojega cilja ipd.). To dilemo je v komentarju strnila ena izmed študentk, ki je napisala, da je razvila svojo rutino, v kateri se vsak večer zahvali za 3 do 5 dobrih stvari in se ji zato življenje zdi boljše – to smatra kot svojo vero, duhovnost. Hkrati pa doda, da bi ob uporabi besede »molim« ali omembi boga njeno dejanje takoj lahko izpadlo kot neprimerno, obsojano. Menim, da se bi več ljudi lahko poistovetilo s tem njenim komentarjem, zato je tudi interpretacija te trditve lahko širša in je morda, metodično gledano, premalo jasno zastavljena. S podobno dilemo se srečamo pri trditvi *Imam potrebo po veri, a v nobeni cerkvi ne najdem tega, kar potrebujem*. 58% študentov se ne strinja s to trditvijo, medtem ko 21% študentov s tem soglaša. Tudi to lahko interpretiramo na dva načina – prvi je ta, da študenti imajo potrebo po veri in le-to tudi najdejo v cerkvi, kateri pripadajo. Druga interpretacija pa bi lahko bila ta, da študenti preprosto ne čutijo potrebe po veri, ne glede na to ali obiskujejo cerkev ali ne. Zaradi tega menim, da tudi ti rezultati ne ponazorijo najboljšega dejanskega stanja. Kljub temu pa lahko rečemo, da študenti v večini izkazujejo prepričanje v transcendentno oz. posmrtno, svoje vernosti pa večinsko ne povezujejo z religijo. Za verne (religiozne v smislu vernosti) se namreč skupno opredeli večje število študentov (51), kot religiozne v tradicionalnem smislu (26 študentov). Še vedno pa je v kategoriji vernosti veliko več nevernih (89 študentov) kot vernih (51 študentov).

Pri raziskovanju stališč študentov o duhovnosti lahko ugotovimo, da večina študentov (59%) posveti veliko časa iskanju smisla življenja in svojemu notranjemu miru. Poleg tega večina študentk in študentov (48%) veliko časa preživi v naravi in/ali se poslužuje meditacije, saj verjame, da to pripomore k večji povezanosti z univerzumom in samim sabo. Prav tako si jih večina (43%) prizadeva za to, da so duhovno izpopolnjeni. Največje odstopanje je opazno pri zadnji trditvi – 49% študentov meni, da duhovnost zanje ni način življenja. Eden izmed možnih razlogov za takšen rezultat je lahko dejstvo, da si anketiranci morda niso znali dobro razlagati, kaj bi duhovnost kot način življenja pravzaprav pomenila. Kakorkoli že, očitno je, da se večina študentov glede na njihova stališča opredeli kot duhovne (49% študentov). To potrjuje trditve McKernana (2005), ki poudarja, da je med socialnimi delavci veliko takšnih, ki so duhovno uglašeni, ne glede na njihovo versko pripadnost.

V svoji raziskavi sem ugotovila, da se skoraj vsi sodelujoči študenti in študentke (94%) počutijo odprte za pogovor o duhovnih in religioznih vprašanjih, če bi se v dialogu z uporabnikom pokazala potreba po tem. Le 4 (3%) osebe izmed skupno 152 menijo nasprotno, 5 (3%) oseb pa je o tem neodločenih. Iz tega lahko sklenemo, da neka povezava med duhovno oz. religijsko opredelitvijo in odprtostjo za pogovor ne obstaja. Dejstvo, da se bodoči socialni delavci počutijo odprte za tovrstne tematike je zelo spodbudno, saj sta religija in duhovnost del življenja ljudi in obstaja velika verjetnost, da se na neki točki srečamo s takšnimi temami tudi v stroki socialnega dela. Čeprav lahko religija in duhovnost za nekoga predstavljata oporo, upanje, vir moči, je lahko za drugega to ovira, problem, ki v njem vzbuja utesnjenost, diskriminacijo, nerazumevanje itd. (Zahl, 2006). Hodge (2003) zato pravi, da smo pri vključevanju duhovne komponente v socialno delo pozorni na to, da razumemo potrebo po razumevanju svetovnega nazora uporabnikov, spoštujemo avtonomijo uporabnikov, nastopamo iz perspektive moči in imamo osnovno znanje iz profesionalne etike. Ker so teme, kot je religija, v nekaterih kulturah tabu tema, je zelo dobrodošlo, da o tem debatiramo in s tem ohranjamo njihovo vlogo v okolju ter jih ne odrivamo v sfero zasebnosti (Zahl, 2006). Seveda pa smo pri tem pozorni, da duhovno komponento v proces pomoči vključimo le in izključno takrat, ko uporabnik sam pokaže potrebo po tem, ko ima zanj to smisel in je za reševanje njegovega problema to relevantno.

Prav tako je spodbuden naslednji dobljen rezultat – 75% vprašanih nima straha pred tem, da bi uporabniku preveč vsiljevali svoje lastno mnenje in nazore o religiji in duhovnosti. Socialno delo je stroka, ki daje veliko poudarka na samorefleksijo, spoštovanje sebe in drugih ter zmožnost izražanja empatije in razumevanja. S tem, da se zavedamo svojih mišljenj in predstav o neki stvari (posebno tistih, ki so nestrpni do določene skupine ljudi ali do določenega mišljenja, posebno tistih, ki izhajajo na podlagi stereotipov in predsodkov) že storimo velik korak k temu, da ne delujemo v skladu s stereotipi in predsodki, temveč v pogovor vstopamo odprtega duha. To seveda velja za več področij socialnega dela, a ko želimo uporabnik opredeli neke duhovne probleme ali cilje je pomembno, da najprej dobro razumemo in poznamo tudi svoj odnos do duhovnosti in religioznosti (Russel, 1998).

Na tej točki se lahko navežemo tudi na etični kodeks v socialnem delu. V kodeksu etike socialnih delavcev in delavk so med drugim jasno našteje temeljne vrednote socialnega dela, med katere spada tudi spoštovanje raznolikosti. To je koncept, pri katerem veljata dve glavni načeli (Društvo socialnih delavk in delavcev Slovenije, 2021, str. 3):

- Socialna delavka ali socialni delavec ne izključuje, omejuje, zatira ali zapostavlja uporabnikov in uporabnic na podlagi barve kože, spola, kulturnega ali etničnega porekla, maritalnega, gmotnega in družbenega položaja, življenjskega sloga, spolne, verske ali idejne usmerjenosti, duševnih in telesnih zmožnosti.
- Socialna delavka ali socialni delavec se zavzema za odprto družbo, ki spodbuja ljudi k življenju v skladu z njihovimi željami, potrebami, interesi in kulturami do meje, kjer ne kršijo človekovih pravic drugih ljudi. Kulturne pravice niso nad človekovimi pravicami.

Rezultat naše raziskave je pokazal, da 67% vprašanih meni, da je pogovor o religiji in duhovnost ter uporaba njunih konceptov v praksi socialnega dela v skladu z etičnim kodeksom socialnega dela. Le 10% se s tem ne strinja, medtem ko 28% študentov pri tej trditvi ostaja neodločenih.

V razmislek nam lahko služijo naslednji rezultati - kar 69% vprašanih meni, da je o vlogi religije in duhovnosti na področju socialnega dela trenutno premalo izobraženih. 24% študentov je neodločenih, le 7% študentov (kar predstavlja 10 oseb) pa meni, da ima dovolj znanja na tem področju. Na premajhno izobraženost socialnih delavcev na področju religije in duhovnosti opozarja veliko avtorjev, kot smo ugotovili v teoretičnem delu. Naši rezultati so potrdili, da tudi študenti in študentke FSD čutijo potrebo po tem, da se v proces izobraževanja vključi več tovrstne tematike – takšna mnenja so vprašani izražali tudi dodatno v komentarjih. Veliko jih meni, da je to pomembna tema za socialno delo in ne bi smela biti popolnoma prezrta. Pri tem poudarjajo, da to še ne pomeni, da je to relevantno za vsakega uporabnika, zagotovo pa je dobrodošlo imeti osnovne veščine tudi na tem področju.

V zadnjem delu vprašalnika so bili sodelujoči povabljeni k temu, da sami pokomentirajo svoj pogled na duhovnost in njeno uporabo in vlogo v stroki socialnega dela. Izmed 152 vprašanih jih je 43 podalo dodaten komentar. Ti komentarji so podrobneje razložili mišljenja posameznikov, veliko študentov je zapisalo svoje osebne izkušnje, razmišljanja in poglede. Študenti in študentke duhovnost dojemajo kot iskanje smisla, vir upanja, način življenja, stik s sabo, drugimi, naravo in vesoljem, višja sila, delo na sebi, biti hvaležen, svoboden ipd. Duhovnost in religijo so prepoznali kot intimno stvar vsakega posameznika, do katere je treba imeti spoštovanje. Menijo, da je treba spodbujati odprtost in sprejemanje različnih religij in običajev, vendar hkrati ob tem paziti, da niso v imenu določene religije ali kulture kršene človekove pravice. Menijo, da je potrebno ločevati med religijo in duhovnostjo. Medtem ko imata lahko tako religija kot duhovnost svoje pozitivne učinke, moramo paziti, da te teme

vnašamo v socialno delo le takrat, ko je to relevantno in smiselno za uporabnika oz. ko za to sam izrazi željo. Veliko študentov se strinja s tem, da je izobrazba na tem področju predpogoj za to, da uporabniku sploh lahko pomagamo na tem področju (če si sam tega želi). Veliko študentov je izreklo kritiko na račun izobraževanja o religiji, kulturah in duhovnosti na Fakulteti za socialno delo – bodisi je vsebin s to temo zelo malo (ali skoraj nič) bodisi študenti občutijo nelagodnost ob kritiziranju določenih religij in prepričanj. Je pa treba ob tem poudariti, da trenutno na FSD v 4. letniku obstaja izbirni predmet na področju religije in socialnega dela, ki obravnava vse teme, s katerimi se tudi sama ukvarjam v tej diplomski nalogi. Stališče sodelujočih študentov o tem, da je izobrazbe na tem področju premalo lahko tako izhaja tudi iz tega, da še niso imeli možnosti vpisa v ta predmet. Ne glede na to pa je to izbirni predmet, kar pomeni, da ga v vsakem primeru ne poslušajo vsi študenti in študentke. Izmed 10 študentov, ki menijo, da so trenutno dovolj izobraženi na področju socialnega dela in religije ter duhovnosti, jih 8 obiskuje 4. letnik dodiplomskega študija ali 1. letnik magistrskega ali imajo absolventske status, kar pomeni, da so imeli možnost poslušanja predmeta o religiji in socialnem delu. To pa ne opravičuje dejstva, da se nekateri študenti zaradi svojih osebnih religijskih prepričanj in vrednot počutijo obsojane.

6. SKLEPI

Z izvedeno raziskavo sem prišla do naslednjih poglavitnih sklepov:

- Velika večina študentov in študentk Fakultete za socialno delo se redko ali nikoli ne udeležuje verskih obredov, kar pomeni, da zavračajo tradicionalno idejo institucionaliziranosti religije. Opredelimo jih kot izrazito nereligiozne in sekularizirane, zanje je značilno tudi »verovanje brez pripadanja«.
- Velik delež sodelujočih verjame v posmrtno življenje, a se vseeno več študentov opredeli kot neverne v primerjavi z vernimi. Kot duhovne se sicer opredeli večina študentov, vendar je tudi število neduhovnih precej blizu številu duhovnih.
- Študenti in študentke Fakultete za socialno delo se počutijo odprte za pogovor o duhovnih in religioznih temah, v primeru, da bi na to nanese pogovor z uporabnikom. Njihova duhovna oz. religijska opredelitev na to nima nobenega vpliva.
- Študenti in študentke Fakultete za socialno delo nimajo straha pred tem, da bi uporabniku vsiljevali svoje mnenje in nazore o religiji in duhovnosti.
- Menijo, da je pogovor o religiji in duhovnosti ter uporaba njunih konceptov v praksi socialnega dela v skladu s kodeksom etike socialnih delavcev in delavk.
- Velika večina študentov se trenutno ne počuti dovolj izobražene o vlogi religije in duhovnosti na področju socialnega dela. Na tem področju si želijo izboljšav.

7. PREDLOGI

Glede na ugotovitve in sklepe te diplomske naloge lahko izoblikujem nekaj predlogov.

Duhovnost, religija in vera so pojmi, ki jih pogosto uporabljamo, vendar v stroki socialnega dela na slovenskem prostoru med seboj niso vedno dobro razdelani. Zelo malo je govora o razlikovanju med religijo in duhovnostjo, še manj pa obstaja raziskav, ki bi se ukvarjale s tem področjem. V primerjavi s tujo literaturo in strokovnjaki, ki imajo za opis duhovnosti na področju socialnega dela celo svoj lasten izraz (*spiritually sensitive social work*), v Sloveniji vsebin na tem področju skorajda ne najdemo. Pri tem bi lahko razmislili o tem, da bi del te vsebine vključili že v sam proces izobraževanja na fakultetah. Glede na mojo raziskavo so namreč študenti sami izrazili željo in potrebo po tem, čeprav je treba povedati, da trenutno en predmet na področju socialnega dela in religije na Fakulteti za socialno delo že obstaja (kot izbirni predmet v 4. letniku dodiplomskega študija). Lahko pa ta raziskava zagotovo služi kot razmislek in povod za evalvacijo učnega proces na tem področju.

Menim, da je zadnje, odprto vprašanje prineslo veliko zanimivih iztočnic. Z nekaterimi študenti bi si želela bolj podrobno raziskati njihov pogled in izkušnje in mislim, da bi bilo smiselno opraviti več intervjujev na to temo. Verjamem, da bi se sami morda drugače opredelili, v primerjavi z rezultatom, ki sem ga iz odgovorov dobila jaz. Duhovnost in religioznost sta konec koncev nekaj, kar je izjemno težko meriti na način, da dobimo zanesljive in objektivne rezultate. Boljši vpogled v celotno zadevo bi lahko pridobila z izvedbo posameznih intervjujev ali fokusnih skupin, vendar sem si za svoje delo izbrala kvantitativno raziskavo, saj je bil ta način najbolj optimalen za doseg velikega števila populacije. Trditve, ki sem jih jaz formirala v tej nalogi, bi lahko zastavila le nekoliko drugače oz. bi dodala kakšno novo, in verjetno bi že ena sprememba lahko prinesla čisto drugačne rezultate. Svojo raziskavo tako ocenjujem kot poskus opredelitve študentov in študentk FSD in novost na področju duhovnosti in religije v socialnem delu. Upam, da se bo v nadaljevanju našla še kakšna dodatna raziskava, ki se bo še podrobneje in natančneje posvetila raziskovanju duhovne komponente v socialnem delu. Poleg tega bi lahko raziskovala tudi, na katerih področjih bi bila uporaba duhovne komponente bolj smiselna in na katerih manj – npr. pri ljudeh, ki jih je strah smrti; pri ljudeh, ki ne najdejo več smisla življenja; pri tistih, ki se srečujejo z izgubo; pri ljudeh, ki so šli skozi neko travmo ipd. Menim tudi, da bi bilo zanimivo slišati, kakšno mnenje imajo o teh vsebinah naši uporabniki.

8. UPORABLJENA LITERATURA

Ban, T. (2008). *Novodobniška duhovnost: od zgodovinskih izvorov do sodobne podobe*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Canda, E. R. & Furman, L. D. (2010). *Spiritual diversity in social work practice : the heart of helping*. 2nd edition. New York: Oxford University Press.

Canda, E. R., Nakashima, M., & Furman, L. D. (2004). Ethical considerations about spirituality in social work: Insights from a national qualitative survey. *Families in Society*, 85(1), 1–9.

Carroll, M. M. (1998). Social Work's Conceptualization of Spirituality. V E. R. Canda (ur.), *Spirituality in Social Work: New Directions* (str. 1-15). New York, London: The Haworth Press.

Cornett, C. (1992). Toward a more comprehensive personology: Integrating a spiritual perspective into social work practice. *Social work*, 37 (2), 101-102. Pridobljeno 20. 1. 2021 s <https://academic.oup.com/sw/article-abstract/37/2/101/1880872?redirectedFrom=fulltext>.

Čačinovič Vogrinčič, G., Kobal, L., Mešl, N. & Možina, M. (2019). *Vzpostavljanje delovnega odnosa in osebnega stika*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.

Črnič, A. (2012). *Na vodnarjevem valu: nova religijska in duhovna gibanja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Dragoš, S. (2020). Erozija religioznosti v slovenskem javnem mnenju in med študent(kam)i socialnega dela. *Socialno delo*, 59, 1, 29-49. Pridobljeno 20. 1. 2021 s <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-S6ZUM37C/4af6267a-ab02-4152-817c-1770d8c16d2c/PDF>.

Društvo socialnih delavk in delavcev Slovenije (2021). *Kodeks etike socialnih delavk in socialnih delavcev Slovenije*. Pridobljeno 13. 4. 2021 s https://dsdds.splet.arnes.si/files/2021/03/Kodeks-etike-socialnih-delavk-in-delavcev-Slovenije_2021.pdf.

Eagleton, T. (2009). *Smisel življenja : zelo kratek uvod*. Ljubljana: Krtina.

Furman, L., Benson, P., & Canda, E.R. (2004a). Religion, spirituality, and geographic region in the USA: An examination of regional similarities and differences among social workers in direct practice. *Social Work & Christianity: An International Journal*, 31(3), 267–294.

Furman, L., Benson, P., Canda, E. R., & Grimwood, C. (2005). A comparative international analysis of religion and spirituality in social work: A survey of UK and US social workers. *Social Work Education*, 24(8), 813–839.

Furman, L., Benson, P., Grimwood, C., & Canda, E.R. (2004b). Religion and spirituality in social work education and direct practice at the millennium: a survey of UK social workers. *British Journal of Social Work*, 34(6), 767–792.

Furman, L., Zahl, M.A., Benson, P., & Canda, E.R. (2007). American and Norwegian social workers' views on spirituality in education and practice: An international comparison. *Families in Society*, 88(2), 241–254.

Hodge, D. R. (2003). *Spiritual Assessment : Handbook for Helping Professionals*. Botsford: North American Association of Christians in Social Work.

Jung, C., G. (1994). *Sodobni človek išče dušo*. Ljubljana: J. Pregar.

Kebe, R. (2007). Transpersonalna psihoterapija. *Slovenska revija za psihoterapijo KAIROS*, 1, 1-2, 51-59. Pridobljeno 23. 3. 2021 s <http://www.transpersonalnapsihoterapija.org/transpersonalna-psihoterapija/>.

Luckmann, T. (1997). *Nevidna religija*. Ljubljana: Krtina.

McKernan, M. (2005). Exploring the Spiritual Dimension of Social Work. Pridobljeno 20. 1. 2021 s <https://ojs.uwindsor.ca/index.php/csw/article/view/5670/4633>.

Mesec, B., Rape, T. (ur.), & Rihter, L. (ur.) (2009). *Načrtovanje raziskave: študijsko gradivo za interno uporabo*. Ljubljana, Fakulteta za socialno delo.

Musek, J. (2008). Duhovna inteligentnost: struktura in povezave. *Anthropos* 3-4, 259-276. Pridobljeno 20. 1. 2021 s http://www2.arnes.si/~anthropos/anthropos/2008/3_4/13_musek.pdf.

Russel, R. (1998). Spirituality and Religion in Graduate Social Work Education. V E. R. Canda (ur.), *Spirituality in Social Work: New Directions* (str. 15-31). New York, London: The Haworth Press.

Sheridan, M. J. (2001). Defining Spiritually Sensitive Social Work Practice: An Essay Review of *Spiritual Diversity in Social Work Practice: The Heart of Helping*. *Social Work*, 46, 1, 87-92. Pridobljeno 23. 3. 2021 s <https://doi.org/10.1093/sw/46.1.87>.

Smrke, M. (2000). *Svetovne religije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Stark, R. & Bainbridge, W. S. (2007). *Teorija religije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Stirling, B., Furman, L. D., Benson, P. W., Canda, E. R., & Grimwood, C. (2009). A Comparative survey of Aotearoa New Zealand and UK social workers on the role of religion and spirituality in practice. *British Journal of Social Work*.

Toš, N. (ur.) (2017). *Vrednote v prehodu XI : Slovenija v evropskih in medčasnih primerjavah ESS*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Wong, Y. & Vinsky, J. (2009). Speaking from the Margins: A Critical Reflection on the 'Spiritual-but-not-Religious' Discourse in Social Work. *The British Journal of Social Work*, 39(7), 1343-1359. Pridobljeno 23. 3. 2021 s <http://www.jstor.org/stable/23724439>.

Zahl, M. (2006). Vključevanje duhovnosti v prakso socialnega dela. *Socialno delo*, 45, 3/5, 127-133. Pridobljeno 20. 1. 2021 s <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:doc-BPFOEJWT/d0088784-094c-4f2f-9b73-73ab609a903c/PDF>.

Zahl, M. A., & Furman, L. (2005). Koblingen sosialt arbeid og religion/livssyn: et tilbaketragt stadium eller del av et helhetssyn. [Combining social work and religion/spirituality: better left in the past or included in a contemporary holistic view]. *Nordisk Sosialt Arbeid*, 25(2), 98–100.

Zahl, M. A., Furman, L. D., Benson, P. W., & Canda, E. R. (2007). Religion and spirituality in social work practice and education in a cross-cultural context: Findings from a Norwegian and UK study. *European Journal of Social Work*, 10(3), 295–317.

9. PRILOGE

9.1. Vprašalnik

Pozdravljeni! Sem Karin Ujčič, študentka Fakultete za socialno delo. V svoji diplomski nalogi raziskujem odnos študentov Fakultete za socialno delo do duhovnosti in religije. V 1. sklopu vprašalnika me zanima, kakšne so vaše religijske oz. duhovne opredelitve, v 2. sklopu pa se posvečam vašemu odnosu in stališčem do teh tematik v stroki socialnega dela. Hvaležna bom za vaše odgovore, ki ostanejo anonimni.

Q1 - Kako pogosto obiskujete verske obrede?

- ☐ večkrat tedensko
- ☐ enkrat tedensko
- ☐ dva- do trikrat mesečno
- ☐ vsaj enkrat mesečno
- ☐ nekajkrat letno
- ☐ enkrat letno
- ☐ še manj pogosto kot enkrat letno
- ☐ nikoli

Q2 - Prosim, označite, v kolikšni meri se strinjate oz. ne strinjate z navedeno trditvijo.

	Zelo se strinjam	Strinjam se	Nedoločen/-a	Se ne strinjam	Sploh se ne strinjam
Pogosto molim sam/-a, izven cerkve.	☐	☐	☐	☐	☐
Verjamem v življenje po smrti.	☐	☐	☐	☐	☐
Ravnam se po naukih, ki mi jih narekuje moja religija.	☐	☐	☐	☐	☐
Imam potrebo po veri, a v nobeni cerkvi ne najdem tega, kar potrebujem.	☐	☐	☐	☐	☐

Q3 - Prosim, označite, v kolikšni meri se strinjate oz. ne strinjate z navedeno trditvijo.

	Zelo se strinjam	Strinjam se	Neodločen/-a	Se ne strinjam	Sploh se ne strinjam
Veliko časa posvetim iskanju smisla življenja in svojemu notranjemu miru.	☐	☐	☐	☐	☐
Preživljam veliko časa v naravi in/ali meditiram, saj verjamem, da sem tako bolj povezan/-a z univerzumom in samim sabo.	☐	☐	☐	☐	☐
Prizadevam si za to, da sem duhovno izpolnjen/-a.	☐	☐	☐	☐	☐
Duhovnost je zame način življenja.	☐	☐	☐	☐	☐

Q4 - V drugem sklopu vprašalnika vas sprašujem o vašem odnosu do uporabnikov storitev socialnega dela in o vašem mnenju glede vloge religije ter duhovnosti v stroki socialnega dela. Prosim, označite, v kolikšni meri se strinjate oz. ne strinjate z navedeno trditvijo.

	Zelo se strinjam	Strinjam se	Neodločen/-a	Se ne strinjam	Sploh se ne strinjam
Odprt/-a sem za pogovor o duhovnih in religioznih vprašanjih, če bi se v pogovoru z uporabnikom pojavila potreba po tem.	☐	☐	☐	☐	☐
Bojim se, da bi uporabniku preveč vsiljeval/-a svoje mnenje in nazore o religiji in duhovnosti.	☐	☐	☐	☐	☐
Pogovor o religiji in duhovnosti ter uporaba njunih konceptov v praksi socialnega dela je v nasprotju z etičnim kodeksom	☐	☐	☐	☐	☐

socialnega dela.

O vlogi religije in duhovnosti na področju socialnega dela sem trenutno dovolj izobražen/-a.

☐☐☐☐☐

Q5 - Spol:

☐ moški

☐ ženski

☐ drugo

Q6 - Letnik študija na Fakulteti za socialno delo v šolskem letu 2020/21:

☐ 1. dodiplomski

☐ 2. dodiplomski

☐ 3. dodiplomski

☐ 4. dodiplomski

☐ 1. magistrski

☐ absolvent/-ka

Q7 - Vaša veroizpoved:

☐ katoliška

☐ muslimanska

☐ pravoslavna

☐ protestantska

☐ judovska

☐ budistična

☐ ne pripadam nobeni veroizpovedi

☐ ne želim odgovoriti

☐ drugo (prosim, dopišite):

Q8 - Prosim, če spodaj dopišete vaše razumevanje duhovnosti in kakršnekoli dodatne opombe v zvezi s temo duhovnosti oz. religioznosti na področju socialnega dela:
